

1923 - 28

1923-28

نيگزينه تورلغان توركتان ريسپوبليكاسى
چېر جوزينك ايگه كچله رى بريكلامار

v

80

ع. توقتبايف.

Учили

جوغرافيا

НАЧАЛЬНАЯ
ГЕОГРАФИЯ
НА КИРГИЗ. ЯЗЫКЕ

ТАХТЫБАЕВ

برنجي با سئج ماگنه يده را وچون

ТУРКЕСТАНСКОЕ ГОСУДАРСТВЕННОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО.
ТАШКЕНТ. 1922 г.

جہر جوزینک اپتہ کچلدیری بیکتدەر!

91
T-518

ع. توقیبایف.

باستاؤچ

جوْغرافیا

برنجی باستقج مہکتہ بدہر اوچون .

50 ТОХТЫБАЕВ

НАЧАЛЬНАЯ
ГЕОГРАФИЯ
(НА КИРГИЗКОМ ЯЗЫКЕ)

تورکستان ریسیولتیه سینک بابا سوز تارا تۆۆجی ماخذەسى ، تاپچەنت .

ТУРКЕСТАНСКОЕ ГОСУДАРСТВЕННОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО
ТАШКЕНТ 1923 г.

اوقۇۋچىلارغا اپسكەرتۇۋ .

ايسا توقتا باي اولينك . جاغرافيا . دېگەن كىتابى ۱۹۱۹ - ۱۹۲۰ نىچى جلددارى
جازلغان اېدى . اوسى كىتاب توركىستەندە اېلگى بىرنىچى جازلغان اوقۇۋ كىتابى . ساكېرەك . جاغرافيا .
نى ۋاقتىدا خالغى كامەسە رىيەتلىك چىغارغان كامەسىيە سى قاراب چىغىب باسۇۋ غا ما قول تابقان اېدى .
اوسى كىتاب ۱۹۲۱ نىچى جلدك باسندا باسباغا بېرلەدە بىيل غانا جارققا چىغىب اوتىر .
اىچ - تورىت جلدك اچىندە قازاق - قىرغىز بىلم آدابىياتى آلتا جىلجىدى . بىر قاتار اوقۇۋ
كىتابدارى جارققا چىقدى . كوپ غىلم آتازلارى [تەرمىندە ر] قاراب تېكسەرب قولدا نىيلدى .
قازاق - قىرغىز تەرمىندە لوگىيەسى كۈننەن كۈنگە بايب اولغايىب قولدا يىلانې كېلەدى . قولدا يىلانۇۋ -
اوزگە رىسەن تۇۋادى . سۈندە قىدان بىلتىر قولدا يىلى بولغان تەرمىن بىيل قولدا يىلى بولوب قالدۇۋى اوشۇ
جاغرافيا جازلغاندا قازاق - قىرغىز تىلدە تەرمىندە ر جاغىيانان اىچ بىر اولگى جوق اېدى .
تەرمىن تاغۇۋ اوكوندە اوتتە قىين اېدى . سۈندە قىدان جاغرافيا نك تەرمىندە رندە بىر قاتار
كېمىستكە ر بار . بول كېمىستكە ردى تۈزە تۇۋگە باسب جاتقاندا تەخنىكە جاغىيانان مۈمكىن
بولمادى .

ايسا توقتا باي اول بىر نەچە رەت . جاغرافيا نى جارققا چىغارماسدان بۇرن
تۈزە تۇۋ كېرەك دەپ اوتىچ كىرگىزەدە ماملەكەت باسباسى دا قازاق - قىرغىز بىلم كامەسىيە -
سى دە كىتاب باسۇۋ دىك چاباندىغىن ، قىباتدىغىن ، اوقۇۋ كىتابىنىك جوقتىغىن اېسكەرب
با . بىلب قالغان . جاغرافيا نى جويۇۋ دى ما قول تابادى . سۈنى مېن . جاغرافيا . دونياغا
چىغىب اوتىر .

جاغرافيا نى تۈزە تىبەدە رىستاب قايتا باسۇۋ غا دايارلاۋ غا بىلم كامەسىيە .

ايسا غا تابىردى .

قازاق - قىرغىز بىلم كامەسىيە .

يازۇۋچىدان :

بۇل كۈندە بۇرنچى باسقۇچ مېكتە بدە رده گى -
اوقۇۋېس جلدق . بۇرۇنچى چنارب اوقۇغان منا جۇغرافيا مزد
اوسى بېس جلدق بۇرنچى باسقۇچ مېكتە بدە رده اوقۇغان جۇغرافيا -
بۇرنچى باسقۇچ مېكتە بدە رده گى اوقۇۋچىلى ، بېس چناربچىن سوزلغا -
ندقدان ، اۇنك اچنדה گى اوقۇغان سا باقدار دك د ا ا ك كېرە -
تېسى جۇغرافيا بولغا ندقدان بۇرنچى باسقۇچ مېكتە بدە رده گى -
اوقۇۋچىلاردى جۇغرافيا مېن تانستىر ب اوتبە سكه بۇرلاج جوق .
سونك اۇچن ده سول كېرە كتكى بلب « قوس جۇرە تۇزە لەر » دېكە
سياقتى منا اوسنىب اوقۇغان جۇغرافيا مزدك^[x] كېد يىكوب بولغان
مېن باستىر ب اوترمز .

اوقۇتۇۋاسندە حازر دە شاگرد دە ردىك تولدانا
كتاب بېر ب قولدا نىلب اوتىرلغان كتاب كېم ، جوق . كتاب جوق بولغا -
ننان كېن شاگرد دە ردى كتاب بېر آلد اوقالدى . كتاب بدك اورتيا
[x] كروپېر ، ايتوانوف ، ايتوسكى دك باسناۋچ جۇغرافيا لان .
قولدا نىب جازدم .

شاگردە رەي كوشلە دە يروۇ اوچن، او قوۇغا قىز قىرۇ اوچن
سوز بارا جاتر. موعاللىمنىڭ قاي غەلىمى او قىسادا تولق، جاقسى
سويلە ب بېرۇزى كېرەك. اونىڭ اوستىنە الغىبى سويلە ي بېرە سەن
شاگردە رەيەن فلكو لىسب، بىرگە لە سىب او تىر ب او يىرە تۇزى دە
تېسىس. ابگە رە موعاللىم بۇل جولىغا اوستا بولب، بۇل جول مېن كېتە.
بېرگە نە دە كىتابدىڭ اونچا ما كېرەكى بولماس اېدى. تېك موعاللىم
ئىك بېر ب او تىكەن ماعلۇماتىن شاگردە رە بىر دە ن مېنچىكتە ب
الا مايتىن بولغاندى قىدان ياكى موعاللىمنىڭ نۇسقاغان جېر لەرن شا.
گردە رە كىتابدان تاوب، كىتاب بېن فايدالانۇرغا تېسىتى بولغاندى
شاگردە رە دىڭ قولدارىندا الغىبى كىتاب بولۇزى كېرەكتى.

جۇغرافىيا، غەلىمە رە دىڭ اچىندە گە ابىڭ جاندىسى.

بىراق جاندىنى جانسىزغا آينالدىرۇ اوڭاى هام جانسىز غەلىمە جان
بېرۇزە قىين اېمەس. مە قول توقباغى كۇچىتى بولسا، كىز قازق جېر.
گە كەرە، دېگەن؛ اول جاغى موعاللىمنىڭ جېبە رىلگىنە توقايدى.
شاگردە رە گە جۇغرافىيانى جاندى قىل ب او يىرە تۇر اوچن هار ماملە.
كە تە گە تۇراتىن خالىقدار دىڭ تىرچىلىگى مېن چىك قارىنن اقتارا

تېكسە رب بېرە رلكدەى بولۇۋى كېرەك . اېگە رموعاللىم تانس بولسا ،
 ھارشاگردىگ تۇۋب اوسكەن جېرلەرى تۇۋرالى دا سويلە ب بېرۇ
 تېيس . شاگردە ردىگ اوزدە رن دە تۇۋب اوسكەن جېرلە -
 رى تۇۋرالى سويلە تۇۋلە رى تېيىستى . اونىگ اۋستىنە جېر آراتىب ،
 جۇرب اويىرە تۇۋ ، كوزگە كورسە تىب ، قول مېن اۋستاتقانداى
 قلب تۇسندىرۇۋ ھام آيتلغان نارسەلە رشاگردە ردىگ باسدۈ -
 رىنا اوردىناب قالۇۋاۋچىن دە سۇۋرە تەدە رقولدا نىلۇۋ كېرەكتى .

اېكە رده بارسۇۋرە ت جوق بولسا ، قاغاز ياكى قارا تاقتاغا سول
 اۋيرە تىب تۇرغان نارسەلە رىنىگ سۇۋرە تەدە رن سالۇۋلارى كېرەك .
 تىبىتى ، شاگردە ردىگ اوزدە رىنە دە بىر بېلگىلى جېردىگ ياكى اۋيدىگ
 پلانن سالغىزۇۋ كېرەك .

اېندى مېنىگ اۋسىنىب اوتىزغان باستاۋىچ اوسى
 جوغرا فيامدى اوقتىۋۇغا كرسكە ندە اېگ اۋىل شاگردە رگە اۋىن
 بېلگىلە ۋدى اويىرە تۇۋ ، تۇسندىرۇۋ كېرەك ؛ سونان كېين بارب
 پلان مېن تانستىرۇۋ .

باستاۋىچ مېكتە بدە رده موعاللىم بولب ھام جۇغرا فيا

ارقيتب ، جازب تاجرييا ايتب كورمه گه ند نكمنه ن او سينب اوتر-
غان جوغرافيا مدى منسرد ب آيتا آلامين . براق مينگ او تينه تينم
كېچليگن بلگه ن ارقيتو و چيلاردگ منن ، كېميتيگن كورسه تب-
بلد يرووي .

ع . توقيبايف .

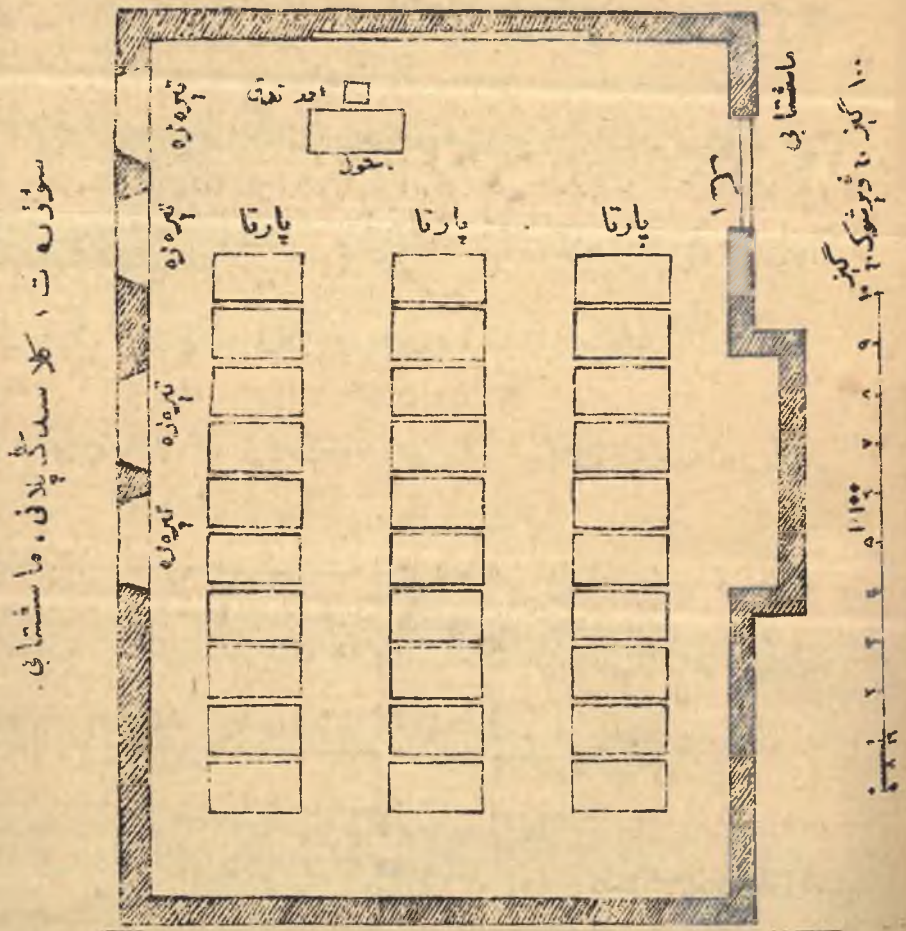
تاشكەنت ، ۱۹۲۰ نچى جىل ، ۱۵ نچى ماى .

پلان [۱]

کوزمزدگ آلد نداغی برنارسه ننگ اوزن اجهه س آلب

تورغان اورن غانا قاغاز غاسیزب تۆسیروودی « پلان » دیدی .

تاراسوره ت [۱]

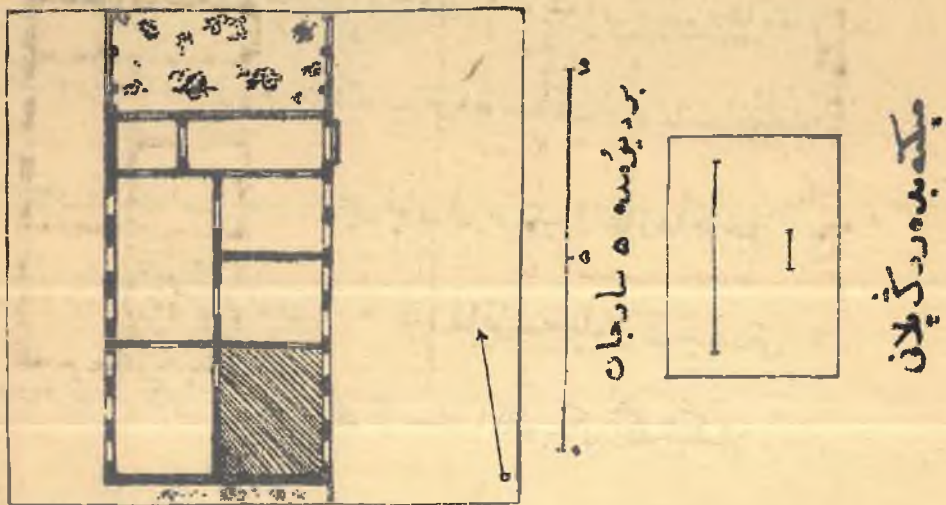

[۱] پلان تۆزالی موعاللیمه رتورغانا سوبله ب اوتوزمپی
تاندانباي اوزینک بالا اوقیتب اوتورغان کلاس - بوله سینک پلان، یاکی بالا

پلاندی سۆز تۆسر مه سده ن بۆرن ، پلانی آلینا تن
نارسه ننگ اوز یینی ، کولده نه گن اولچه ب بلوؤ کپره ک . ماسه له ن ؛
حازرگی اوقب اوتوغان اوسی اؤیدگ پلانن آما قچی بولساق ، اېنگ
آوله ، بول اؤیدگ اوزینن ، کولده نه گن اولچه ب بله مز ؛ سونن
کپین بارب اوی اچنده گی نارسه له ردگ اورندارن بېلگیله یینر . اونگ
اوستینه موندای اویله ردگ پلاندان آغان واقدا حازرگی آ-
یتیلب هام قولدان ب جورلگه ن اولچه وچده رمین غانا اولچه ب ،
قاغازغا تۆسیروؤیمز مومکن اېمه س . اویته که فی اونی تۆسیروؤ
اوجن اؤیدگ اوزینک اولکه ندیگنده ی قاغاز بولوغا کپره ک .
ارغان قاغاز جېتبه یدی . سوندقدان بول سیاقی نارسه له ردگ .

لاردگ اوزده رینه بېلگیلی بر اؤیدگ یاکی بر اولدگ پلانن قاراتا قاغاز تۆسیروب ،
کورسه تب اوتوؤله ری کپره ک . اونگ اوستینه بالالارغا سناؤ اوجن اوز-
اؤیینگ ، یاکی بر اول ، یاکی اوتوغان جېرله رینگ پلاندان تۆسیرب کپلوؤگه
قوسوؤلاری کپره ک . اویته که فی ۲-۳ جلدق اوقئوؤلاری بار ، بالالارغا مونی تۆسیروؤ
دگ قیندیغی جوق ، قایتا پلان دېگه ن نارسه فی تۆسینب ، آق سده رینگ آرتوؤینا سېبه
بولادی .

پلاندارن تۇسرىگەن ۋاقتدا اولكەن اولچە وچدە رىدگى اورىندارمىنا
 قولدا نىلاتن كچىكنە بۇتورلى اولچە وچدە رىبلادى، ارنى -
 « ماسشتاب » دىيىدى . [سۇورە ت ۲]

سۇورە ت ۲

اولكەن نارسە لەرمىن كچىكنە نارسە لە رىدگى پلاندا -
 رن تۇسرىگە ندىگى قولدا نىلاتن ماسشتاب ، تاغى بىردەى اىمەس :
 اولكە ندى كچىكە نە ، كچىكە ندى دە اولكەن بولماقچى . ماسە لەن : بۇتن
 بۇقالاتىك پلانن قاغازغا سالب تۇسرمە كچى بولساق ، مونداغى
 قولدا نىلاتن ماسشتاب ، مېكتە ب ياكى اۇيدىك پلانن تۇسرىگەن
 ۋاقتداغى قولدا نىلاتن ماسشتابدان كۆب كچىكە نە بولادى .

سۇۋرەت

أوزمىراوترغان اوسى مېكەنە ب اوينىڭ بولماسا،

ا باق اوقب اوترغان اوسى مېكەنە ب بولمە سىنىڭ [پلانداغىدان باسقاق]

ئىندەكى بېلگىلى زاتداردىڭ ا بېكچى تۇردى بولب قاغازغا كوچىر-

ۋرپتى دە بار. ماسەلەن: قاغازغا تۇسىرىلوۋگە تېستى-

ئان زاتداردىڭ كېى برەۋلەرى تاسادا قالب كوزگە تېگىس-

بە يتىندەن ياكى بىيىرەگ جېردە تۇرب قاغازغا تۇسىرگە ئىندە

زىنىڭ كوز جاقن، آلسىدىغن چامالاب آنتى كورە آلمانغا ئىندە

ئىكۆرنە سولاي غانا تۇسىرۋۇرپتى. آل اېندى بۇل رېت

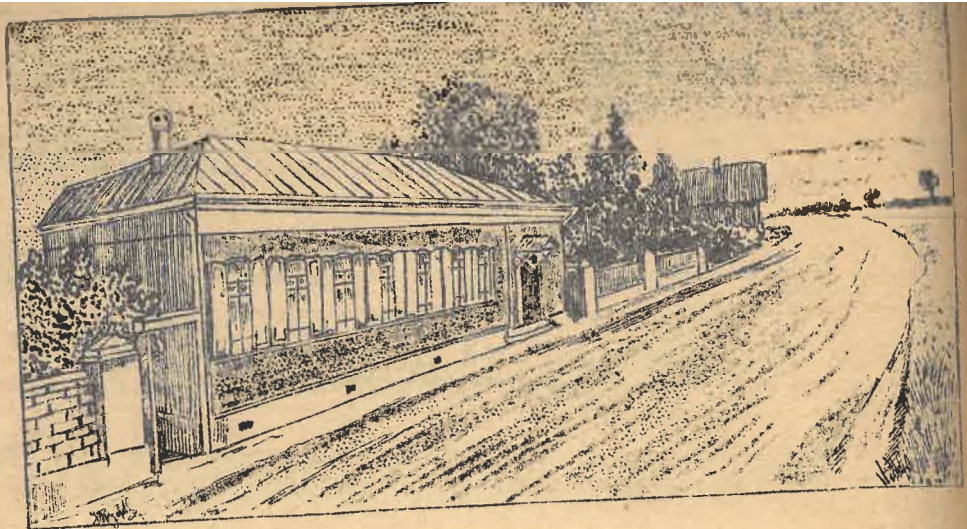
ۋسىرۋۇدى «سۇۋرەت» دەپىدى. [سۇۋرەت ۴]

[۲] بۇل اورنىدا موعاللىم باياندا ارغا كېرەك: ماسەلەن،

ك پلانن آلتان ۋاقتدا بىر سارجاننىڭ بىر دىيۈم قولدا ئىلسا، قالاننىڭ پلانن آلتان

۱-۳ سارجاننىڭ اورنىدا بىر دىيۈم قولدا ئىيلادى. تېتى زور، اولكەن نەرسە لەر

اقىرنىڭ اورنىدا بىر دىيۈم قولدا ئىيلۇۋى دا بولادى، دېكەندى.

سۈرەت ۴ مېكتە بىكە سۈرەت ۵

۳ خارىتا :

ئىرماقنىڭ ياكى ئىرماقنىڭ تىكە ، ياكى ئوتتۇرىسى

بۇمىرچىزىنىڭ پلانى قاغانغا تۇسىرسە ، اونی « خارىتا » دەپ

ئىسمى . [قارا ، سۈرەت ۵]

بىراق خارىتانىڭ پلانىنى ئىرماقنىڭ ، اول مىنقى :

ئىرماقنىڭ ، دارىلار خارىتا داتۇسىبە سىدەن قالانىڭ

ئىرماقنىڭ نە دىگەنلەك ياكى تورت قىرلى نۇقات قوبىلادى دا

ئىرماقنىڭ اورنىغا بولدى جىڭچىكە سىزىق قانا قوبىلىپ كېتە دى .

۱۰
اونڭ اۋستىنە خاريتانڭ ماسشتاڭى ، پلاند يگىنە قاراغاندا -
كوب كچكە نە بولادى . [۳]

[سۈرەت ۵ بېن ۲ ھام ۳]

كوك جيه ك .

ئىزدالاغا چىب كېڭ بىر جاز قدا ياكى كوڭالدى بىر
توغايدا تۇرۇپ جانغا غەزغا كوز جەرسەك ، اۋستىمىزدە گى كۈمبە -
دى دوڭكە لەنگەن اسپان ايلب بارب جېرگە تىب جېر مېنەن
قايسىب تۇرغان سىياقتى بولب كورينەدى . ھام سول كورينىسدە
بىزگە بىر سىز قچا تا وتىلب سىزلىغانداى دا بولب كورينەدى . مېنىكى
سول كورينەتن سىز قچانى «كوك جيه ك» دەيدى .

ايندى اوسى كوك جيه كڭ بىر جايغا چىققان كۈنڭ

[۳] بۇل اورندا موعاللىمىدە رىشاڭردە رگە خاريتانى كور-

سەت ب پلانتان آيرماسن آبدان تۇسندى بۇلەرى كېرەك ھام پلاند ا كورسە -

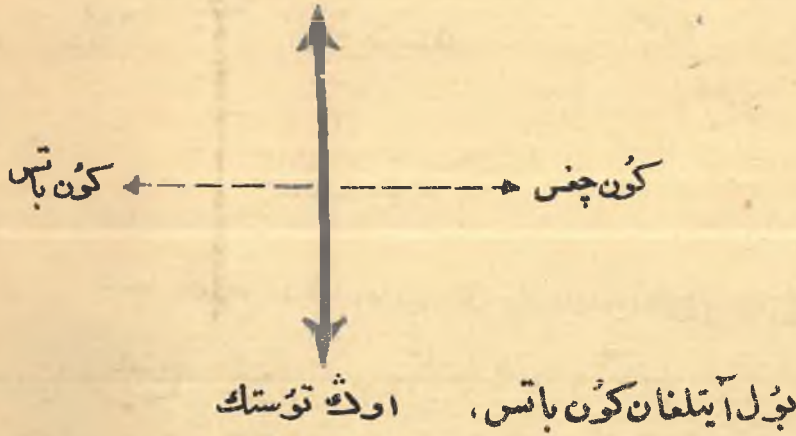
ئىلگەن نارسە لەر مېن خاريتادا كورسە ئىلگەن نارسە لەردىڭ كېيى بىرەق

لەرى خاريتادا جوق ا بىكەندىگە دە سېزدىر ب اوتۇلەرى كېرەك .

۱ پکنچى جاغينا بارب با تقانن كوره مز. براق كۇن، كوك جيه كد
 آينال ب جۇرمه یدی، تېك بۇر جاغينا چقسا، كوكدى اوله ب جۇرب
 اوتيرب ا پکنچى جاغينا بارب با تادی. سوند قدان آدم بالالارى
 كۇننك با تقان، چقاننى مېن جۇرگه ن جۇرسيينه قاراب « جاق،
 دېگه ن نارسه فى كېلب چنارغان. سونك اۇچن ده كوك جيه كدك
 كون چقاتن جاغن « كۇن چقس » ؛ كۇن با تاتن جاغن كۇن باتس
 كۇن جۇره تن جاغن - « اوك تۇستك » ؛ كۇن جۇرمه يتن، كۇن
 با تبا يتن، كۇن چقبا يتن جاغن - « سول تۇستك » دېب ات بېر-

سول تۇستك

گه ن . [سۇدە ت ۱]

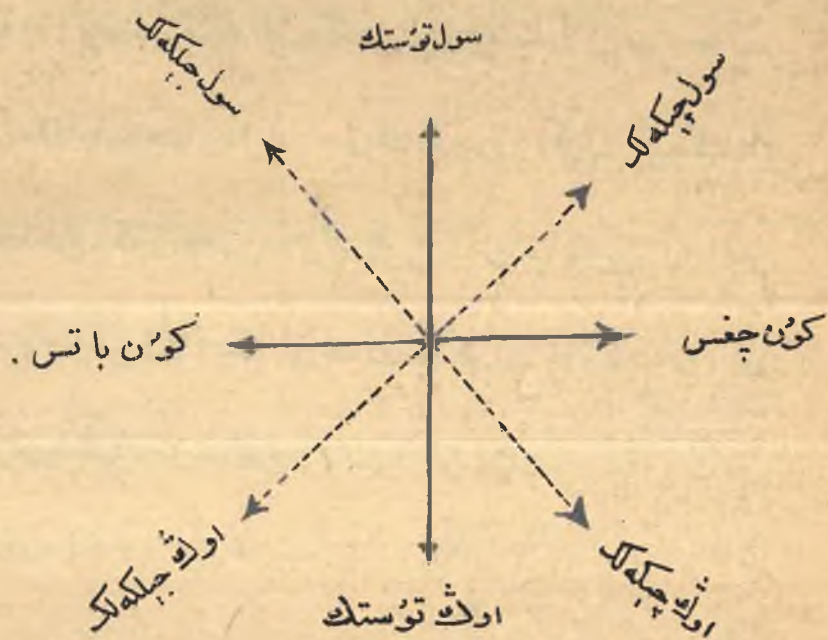

سۇدە ت ۲

كۇن چقس، اوك تۇستك، سول تۇستك -

ده ن با سقا بۇلارغا قوسمچا جانا تورت جاق بار، اولار كۇن
 چقس بېن اوك تۇستك آرايغى - « اوك چېكه لك » ؛ كۇن چقس بېن

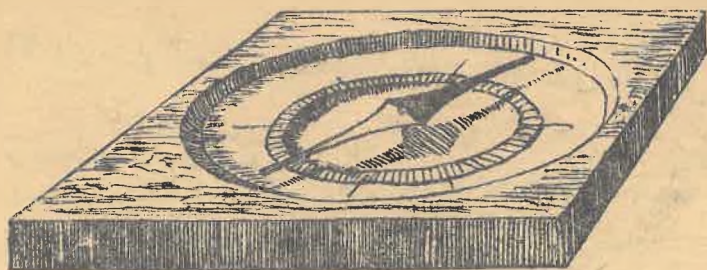
سول توستك آرالغى سولچىكە لك « كۈن باتس بېن اوڭ توستك
 آرالغى - « اوڭ جىلكە لك » ؛ كۈن باتس بېن سول توستك آرالغى -
 « سول جىلكە لك » دىلەنە دى . [سوۋرە ت ۷]

سوۋرە ت ۷

قاچاندا بولسا، اوندای پلاندان رالغانا وقتدا
 بېردەك سول توستىگن جۇغارى قاراتب، اوڭ توستىگن تومەن
 راتب آلینادى. سوندقدان خاريتا نك دا اۋستىگى جاغى -
 ول توستك، آستىغى جاغى - اوڭ توستك، اوڭ جاغى - كۈن
 چىقىش، سول جاغى - كۈن باتس بولادى .

مېنىكى، كۈننىڭ اوسى جۇرسىدە رېنە قاراب آدام
 بالالارنىڭ « جاق » دېگەن نارسەلەردى بىلۈۋلەرى اوڭى. اونىڭ
 اۋستىنە كۈننىڭ جۇرىسى مېن اۋزىنە قاراب بېمەگە نەدە ركۈلەنكە
 مېن دە بىلۈۋگە مۇمكىن. ماسەلەن: بۇلتىز آچق كۈندە، براغا-
 چدى آلب جېرگە قاداى قويساق، بىر ۋاقت آغا چىك كۈلەنكەسى
 قىسقارب تاب جانىنا كېلەدى، سول جانىنا كېلگەن ۋاقت « تۇس »
 آتالينا دى. سول ۋاقت كۈلەنكە نىڭ باس جاغى - سول تۇستىك ،
 آرت جاغى - اوڭ تۇستىك بولادى. اوڭ تۇستىك بېن سول تۇ-
 ستىكى بىلگەننەن كېين كۈن باتس بېن كۈن چىسى بىلۈۋىدى
 اوڭى. بىراق كۈن بۇيتىب اونەم آچق تۇرمايدى. كېيى ۋاقت بۇلتىدۇ
 تۇماندى بولادى، اونداى ۋاقتداردا كۈن باتس بېن كۈن چىسى
 قاي جاقتا، بىكە ندىگىن بىلۈۋ اۋچىن علمىدى، اونەرىلى جۇرتدار
 ساعات سىياقتى بىر قۇرال چىقارغان، اول قۇرالدى -
 « قبلاناما » دېيدى. [قارا، سۇۋرەت ۱]

سۇفۇرەت ۸ قىلانا ما .

قىلانا ما مېن بىلۇۋرېتى مىناداى : قىلانا ما نىڭ
اچىدە قوزغاغان ساين جۇرب تۇراتىن اىنە بولادى . اىنە نىڭ
بۇرجاغى قارا ، بۇرجاغى سارغىلت ، اۇچى آسل . اول آسل ، اىنە فى اېركىن -
آينالدىرب ، جۇرگىزىب تۇرادى . اول آسلدى - بولات ، دېيدى . بولات
تېمىياقتى نارسەلەردى اوزىنە تارتىب تۇراتىن بۇرۇرلى قۇۋاتدى بۇرۇن .
اېندى قىلانا ما نىڭ اىنە سى دە سونداى تاسدىن
جاسالغان بولاتدى نارسە بولغان سوڭ قوزغاب بارىب توقتا -
تا قوياڭ ، اىنە نىڭ بۇر باسن اوڭ جېلكە لىككە ، بۇر باسن سول
جېلكە لىككە قاراتىب بارىب توقماي قالادى . [۴] آل اوڭ جېلكە لىك

[۴] موعاللىم بۇل تۇۋرال قىلانا ما دان كورسە تۇۋگە ئېيىستى : كۇن

ناتىس ، كۇن چىس ، اوڭ تۇستىك ، سول تۇستىكە ردى .

بېن سول چېكە لكى بلكە نەن كېين كۆن باتس بېن كۆن چىسدى ،
اوتگ تۇستك بېن سول تۇستكى بلوۋاوتكاي بولادى . [سۇرەت ۹]

سۇرەت ۹ قبلاناما

آل تۇندە جۇرۇچىلەر ، اوزدە رىنك قاي جاققا

قاراب بارا جاتقانن ، كۆن باتس بېن كۆن چىسدىك قاي جاقدا -

اېكەنن بىلەسە ، اوفى بلوۋاۋچن كورىنب تۇرغان آى ھام قولندا

قبلاناماسى دا بولسا ، جۇلدۇزغا قارايدى . جۇلدۇزداردىك -

اچندە آيرىم ، آچق كورىنب تودان ئېجۇلدۇز بار ، اوفى « تېمقازق »

دېيدى . تېمقازق جۇلدۇزى ھارواقت ئېرادىننان قوزغالماي -

سول چېكە لكە تۇرادى. تېمقازقا قاراب سول چېكە لكە بىلگە نىڭ
 كېيىن كۈن باتس بېن كۈن چىندىك تېتى اوزىنىڭ قاي جاققا قاراب
 دابا راجا تقانن بلوۋ اوڭى.

۵ جازق

جېر جۇزى، الفى تېگىس ياكى الفى اوى بولپ او-
 ترمايدى: بىر جېرلەرى اوى بولسا، بىر جېرلەردەك بولادى. سوند-
 قدان دۈڭدى. «دۈڭ» اويدى «اوى» دېگەندىگىز سىياقتى-
 ھار جېردەك اوزىنە قاراب لايقتى اتى بار. براق بىر جېرلەردەك
 الفى دۈڭەس، بىر جېرلەردەك الفى اويپاڭ بولپ بارا جاتقاندارن
 بلوۋ، براز قىنغا توقمايدى. اۋىتكە فى اوند ايلاردى بلوۋمىز اۋچىن
 اۋتە بىر بىيىك چىكدا تۇرۇۋمىز كېرەك ياكى تېگىزدەن قاراۋمىز كېرەك.
 سول ۋاقتدا غانا قاي جاقداك دۈڭەس، قاي جاقداك اويپاڭ
 بولپ كېتپ بارا جاتقانن جاقسىلاب آيىرۇۋغا بولادى. اېگەر
 سول ۋاقت بىر تېگىس بىيىككە كورلگەن جېر بولسا، «جازق»

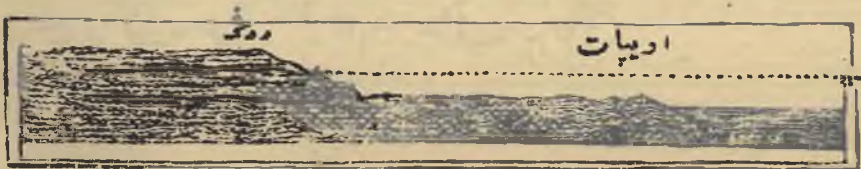
دېلىنەدى

جازق، تېگىزدە ن بىيىك كورنەيدى. - بىيىك، آلاسا.
 كوريلەتن جەرلەرى بولسا، اول تاغى تۇرلىچە بولادى. ماسەلەن
 تېگىزدە ن قاراغان ۋاقتا بىيىك يىكى جۇز سارجاننان آرتق بولسا
 «دوڭ»، [۵]، بولسا «اوپات» [۶] دېلىنەدى. اېگەربىيىك
 يىكى جازم چاقىرغىغا جاتق بولسا - «توبە» آرتق بولسا - «تاق»

دېلىنەدى. [قارا، سۇرەت ۱۰ - ۱۱]

سۇرەت ۱۰

سۇرەت ۱۱

جازقدىڭ آغاچدى، چوبدى، سوۋلى جېرلەرى

دە بولادى. آغاچسىز، چوبسىز، چول، قوم جېرلەرى دە بولادى.

بىراق چولدى، قومدى جېرلەر آدەتدە ھاۋاسى باستۇرماق ئارقىلىق

كوبىرەك بولادى.

۶ توپىراق

ئىزى بىك جاردى ياكى قازلغان تېرەڭ قۇدۇق چىلدا.

لاردى بايقاساق، كورەمىز. جېردىڭ ئىندەي زاتلاردا بولسا -

ئىسپات ياكى جېر زاتلارنىڭ قانداق نارسەلەر دەن قورالغان.

جېر زاتى قاتار - قاتار ھام ھارقا تبار تۈرىنە قاراي بولەك - بولسا.

لەك. اونىڭ اۋستىنە جېر زاتىنىڭ كوبىرەكى ساز، بالچىق، قوم

توپىراق، آق بالچىق، ايزۋىست سىياقتى نارسەلەر مېن قورستال

ئىسپاتلاردا كورەمىز. [قارا، سۈرەت ۱۲]

[۵] ئوڭ جېرلەر - خارىتالاردا سارى، ياكى قوچقىلت تۈسە

كورسە تىلەدى. [۶] اويپاتلار - كوكچىل، جاسل تۈسە كورسە تىلەدى.

سۇۋرە ت ۱۲ بىلىك جار

اېندى جېردىڭ ھار تۇرلى اوسىمىدكە ر اۋىب ،
اغاچ ، چوبدە ر چىب تۇراتن اېڭ اوستىكى قاقى « توپىراق » دېلىنە دى .
توپىراق اېكى تۇرلى بولادى : اۋىمدى توپىراق ، اۋىمىز توپىراق . -
اۋىمدى توپىراق ، تۇرلى چىرىگەن جېزاتدارىنان پايدا بولغاندىن
الفى توڭر كېلە دى . توڭر توپىراق چۇمىساق بولب جىلىق بېن دىمدا
الفى بويىنا جىب تۇراتن دىقان اېلگەن نارسە لىگە چىمدى .
كېلە دى . اۋىمىز توپىراق - تاستاق ، قۇمداق سۇرسىياقتى اېلگەن

نارسەلەرگە چىقىرىۋېلىنەن دى .

مۇنى ئابدان ئۇسنىدىرب كېتىۋۇ ئۇچن بولاردى تا .

غى كېنىدە گى ئىمدار مېن بۇ ئۇ ئاقدارغا بولەن : اېگە رەجىزاتىنىڭ جۇزۇدە

جىرماسى [ب. ۴ - سى] چىرك زاتىمداردان پايدا بولسا . اول جېر -

« قارا توپىراق » ئاتالغىدۇ . اوسىدەككە ، اېگىسكە چىقىدى بولاتن

جېردە ، اوسى قارا توپىراق دى جېر بولادى . اېگە رەجىزاتىنىڭ -

اېك از بولغاندا جۇزۇدەن جېتپىسى [ب. ۶ - سى] قۇم بولسا ، اوندى

جېر - « قۇمى » ئاتالغىدۇ . اېگە رەجۇزۇدەن جارمى [ب. ۵۰ - سى]

ياكى كوپىرە گى سازدى ، بالچىقىدى بولسا ، اوندى جېر - « سازدى ،

بالچىقىدى » ئاتالغىدۇ . اېندى جېر قاتدارىنىڭ كېيىرە ولەرى بو -

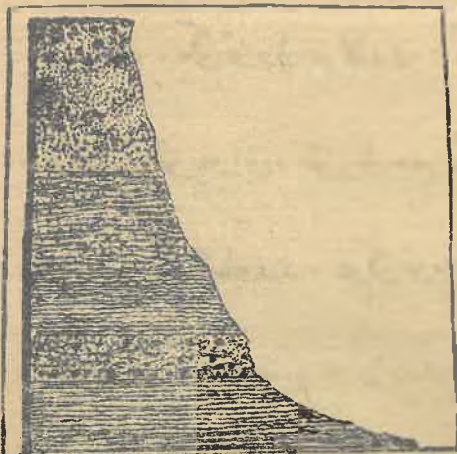
لادى جۇزۇدەن بېسى [ب. ۵ - سى]

ايزۇست دېتىن آق بالچىقىدىن

قۇرالغان . اوندى جېردە

« ايزۇستى » ئاتالغىدۇ .

[قارا ، سۇرەت ۱۳]

سۇرەت ۱۳ ، جېر قاتسدارى .

بۇلاق سۇۋلارى

جاڭىر سۇۋلارى بولسىن قار سۇۋلارى بولسىن، چېر
دە بۇرۇن تۇرغان تان كېيىن چوق بولۇپ سىڭىپ كېتىشكە ئىن كورەنمىز. بۇل
بارىمىزگە بېلىگىلى. اېندى سول چوق بولاتتىن جاڭىر سۇۋلارى مېن.
قار سۇۋلارىنىڭ ئۇر بولۇپى چېرگە سىڭسە، قالغان بولۇپى بار بھا.
ۋا مېن اۋچىب اسپانقا كوتە ريلەدى

چېر تامىرى بىردەى بولمايدى: كېيى بىرە ۋەلەرى اوزىنە
بارغان سۇۋدى، آرى اوتكىزىپ جىبە رىب تۇرادى؛ كېيى بىرە ۋەلەرى
آرى اوتكىزىپ جىبە رىمەى اوزىنە تارتىپ اۋستاۋچان بولادى.
ماسەلەن: سازدى، چوگر تاس- گرانىتى چېر قاتدارى اوزىنە
بارغان سۇۋدى، آرى اوتكىزىپ جىبە رىمەيدى. بىر تە- بىر تە چېرگە
سىڭىپ بارا جاتقان سۇۋلار، آلكىدەى چېر قاتدارىنا چولققان
سولك آرى اوتالماى توقتاب، جىيىلىپ، تۇرۇپ قالا بېرمەك بولادى
اۋىتكەننى آرى اوتەين دېسە، ساز، چوگر تاس جىبە رىمەيدى بىرى

اوتەين دېسە ، بۇل جاغندا كېلە جاتقان سۇلار بار سېمىسايدى.
 اونىڭ اۇستىنە سۇلاردىڭ بۇرىنىڭ اۇسدەرىنە بوي قوسىلىپ ،
 جىيىلىپ تۇرۇۋالارى سېبەبتى آلگى جېرلەرگە سېماستىق دا بولادى.
 سۇيىت ساز ، چوگرتا س جېر مەگەن سۇلار ، اول
 جېرلەرگە سېمىسپ تۇرماستىق بولغاننان كېين جلاب ، آغىب اوتىرىپ ،
 اېركىز جول آچىپ اويپاڭ ، جارلاۋ بۇر جېرلەردەن كېلىپ جېر -
 بېتىنە چىنادى . بۇل چىققان سۇدى بىزچە ، - بۇلاق ، دېيىمىز .

[قارا ، سۇرەت ۱۴]

موندای بۇلاق

سۇلارى بىر بىچە جېر -

لەردى كېزىپ ، سازدى ،

بالچىقتى ، چوگرتا س -

كرانىتى ، تۇزدى ، قۇمدى ،
 سۇرەت ۱۴ بۇلاق .

ايزۇيىتى جېرلەردەن اوتىپ اوتىرىپ قىسقا سى ، ماعداندى

جېرلەردەن كېلىپ جېر بېتىنە چىققاندىن ماعدان زاندارى

نىڭ تىرچىللىككە فايدالى بولغان توت داندەردن اوزىنە تارىپ ، اوزى

نەك جارا سزدا نده رن اولارغا قالدیرادی . سوندان اوندا
بۇلاق سۇلارینك كوی آدامغا اہم بولب آقروۇغا شیفایا -
بیرە دی . اوندا ای بۇلاق سۇلارینا قوینب اہمدە نگەن آدم -
داردك دا کو بیرەك و اقدان آناؤ - مناؤ - امچق - چمچق اورۇ
لارینان جازیلب جنۇۇلاری احتمال . سونك اۇچن دە بزدك
قازاق مۇندای سۇلارغا - « شیفالی » یاکی « آویەلی سوۇ » دەپ
ماسەلەن : جېتی سوۇ اوبلوسندا غی « آراسان كولی سیاقتی .

۸

داریا سوۇلاری

بۇ جېر جۇزنده گی سوۇ بتكە ندی بروتوستی ، بر
كېلكدە ، براولكەن بوزورلكدا كورە آلمانز . سۇلار دك كېی -
برە ولەری - بۇنچە آرق ، بۇلاق ، اوزەك ، سالا ، جراسیاقتی
جېرلەردە گی بۇنچە اوزاق مایدا سۇلار دك قوسیلوولار
ینان بارب زورایدی ؛ كېی برە ولەری - باسینان اۇبەم قار -
كېتە یتن بیك تاؤلار دان آققان سۇلار دان حاسل بولب

قار كۈن نېسە اېرىپ سۇغا آينالماق ، بۇل بارىمىز
گە بېلگىلى تاپ سول سىياقتى تاز قارلارى دا كۈن تىپ اېرىسە ،
اېتە ككە ، الدىنا قاراب سارقىرايدى . مۇنان ھارتورلى سۇلار -
ھاسل بولب ، زورايىب جېردەن جول آجب اولكەن آغندى سۇ
غا آينالادى . سول آينالان سۇلاردىك بۇرتورلىسىنە - « داريا ،
ياكى » اوزەن » دېيىمىز . قارا ، سۇرەت . ۱۵]

تافولار بىيك . سۇنە غورلم تېچىردەن چىسا
سول غورلم آغىسى دا كوچتى بولادى . آغىسى كوچتى بولغاننان
كېيىن جۇرىسى دە كوچتى بولب جېردى دە اولكە تىب تېرەك قازىب
جونەلەدى . اېگە راوسى رېتدەگى سۇلاردىك چىققان جاقدارى
قىا بولسا ، جۇرىسى دە سول غورلم قاتا ك ھام تېز بولادى .
اېندى اوسى جۇرسىدەگى سۇلار ، تىك جارغا ياكى چوتچا بىر
تاس قياغا كېز كېلسە ، كوكىتى ، داۋستى بولب آغادى ھام
داۋستاب سارقىرايدى . سونداقدان سارقىراىب داۋس

سەمەن ئوردىسى - قارا دارىيا - ئارت آرتىقىنى سەمەن

بەن جوغاريدان تۈمەن قاراي آغاتن بۇل سىياقتى سۇۋلاردى

« قۇلاسن » دېيدى . [قارا، سۇۋرەت ۱۶]

سۇۋرەت ۱۶ قۇلاسن

اېندى داريانك چقاتن باسن - د ساغا . قويا

چېن - « قويلسى » دېيدى . اېگە رداريانك ساغالىنا آرتىمىز

بېر ب بيتىمىزى قويلسىقا قاراتب تۇرساق ، اوڭ جاغىمىزداريا

نك اوڭ جاغاسى ، سول جاغىمىزداريانك سول جاغاسى -

بولادى. دارىدان چقاتن سالانى چىس دىب قوسلاتن سالانى
قوسلس دېدى.

سوواغىنى، سۇتولقىنى جېردىك توپراغىن قازب،

قۇمن اسىرپ آيداب اوتوماق. اول آيدالغان قۇمدار، بارا -

بارا بۇرچىرگە جىيىل بىيكتە لمە كدە. اوستى - اوستىنە قۇم تاغى -

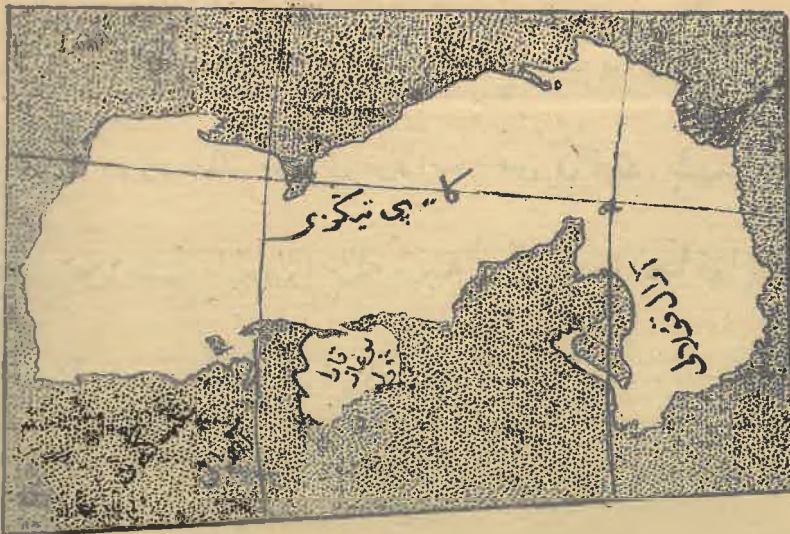
قوسىلا بېرگە نەنە كېن بىيكتە لب، سۇودان چىب، زورايب -

قۇرغاق قۇماققا آينالماق. قۇماققا آينالغان سوك اوستىنە ياغى

بىتىنە آغاچ، چوبدە رچىب جانباغى سۇومېن قامالغان قۇرغاققا

آينالماق اېندى بۇل آينالغان قۇرغاقدى - «آرال» دېدى.

[قارا، سۇورە ت ۱۷]

آرادا اردك پايدا بولۇولارى جۇغراغى آيتلغان

رەت بېن بولادى ؛ ياكى سۇولاردىك تاسۇوينا، جۇرۇفۇينه ن

پايدا بولب بوليب قانغان جېرلەردەن بولادى. تاغى الفى بۇل

رېتدە رمېن دە پايدا بولب اوتومايدى، بولا يچا دا پايدا بولا تىزدا

بولادى. ماسەلەن: تېگىز چىندە «كارالبۇى پالىپى» دېيىن ماخلو-

قاتدار بار، اولار تېز اوسب، كۈبە يۇۇچان بولغاندىقدان كېى

بىر جېرلەردە تېگىزدىك بېتىنە چىب: قوم، توپىراق اويىلب آرال

بولۇوينا سېبە بلكە بولادى. *بۇلار كۆرۈنگەن*

قىس كېتت، كۈن چىلغانغان كېىن كۆكەم كېزىندە

قارا بېرىدى ؛ جاگېر كۈبە يەدى. سوندىقدان جاۇغان جاگېر-

سۇولارى مېن قار سۇولارى سارقىرا ب كېلب دارياغا قۇيىلادى

قۇيىلغان سوك اوزە نىك سۇى مولايب، مۇزى كۈتە رىلب، چارسىنا

سىماى مۇز بۇزىلب، سۇواپرنە وينەن آتت جانجا قىقا تاراب

جا بىلا باستايدى. مېنىكى سۇودىك بۇل جا يىلۇون «تاسۇو» دېيىن.

آدام بالالارىنىك كۈن كورۇو، تىرچىلىك اسدە

رىنە داريانىك فايداسى مول. اۇيتكىنى داريا جىغا سىندا اوزغا

مالى جوق كېدە يىلەر، بالتق آولاب، آوسالب، بالتق ساتب ترچىلك
 اېتە دى. سول بالقدك آرقا بسندا قاتن، بالا، اوى اچدە رن
 آسىراب، اولاردى كىيندىرب، آلدىنا مال سالب كون ابلتەك
 سونك اوجن دەدە اوزەن جاغالاغانك. اوزەگى تالماس، دېگە
 بۇرغىلاردان ناسىغات، اوكت قالغان. اونك اوستىنە داريا
 غا قايىق سالب، قايىق بېن اولاي. بۇلای جورب چارواسن بىرە-
 دى. سال جۇرگىزە دى، آغاچ آلب كېلە دى. بولاردان باسقاتاغى
 دار يالاردا پاراخود اورجورب جوك تاسىيدى. چىتدەن كېمىدەك
 تافارھام باسقاچا نارسەلەر كېلتىرە دى. چاروا، كاسپچىلك -
 ترچىلىگىندە پاراخودك فایدا سى كوب، ماسەلەن: كولك
 بېن آيچىلىق جولدى، پاراخود ۳-۴ كۈندە آلادى. اونك اوستىنە
 بىر پاراخود بېن جۇزمك پۇر جوك جېتىكىزە دى دېك، اېگەر
 اوسى جۇك دەردى كولك بېن جېتىكىزە تېن بولساق اېگ كېمىدە
 بۇلاردى تاسب جېتىكىزە وۇ اوجن ۲۰۵۰۰ كولك كېرەك بولار ايدى
 بۇلای ايتب تاسىغان وقتدا قانچا مانارسە سنب، بىر نېچە
 نارسەلەردەك قىراوينا تۇورى كېلە دى.

دېمەك، بىزگە داريا، سۇلاردىكى كېلىتىرىپ تۇرغان فايدا.

لارى بېك كۆب .

۹

كول سۇولارى

ئىزاوتكەن سا باقداردا آيتىپ اوتكەن اېدىك: بۇلۇق

جاكېر، قارسۇلار بىنان داريالار پايدا بولاتتىدىغن. بىراق دار-

لاراغندى سۇ بولب اوزىنەن اۇلكەن زور سۇولارغا قويىپ اوتىرا-

دى. آل كېيى بىر سۇولار بولادى، ھېچ قايدا ادا قويماي، جانجاغى

قۇرغاق بېن چۇلغانب آلنغان اوندای سۇولاردى - كۆل، دېيىد.

[قارا، سۇورەت ۱۸]

سۇورەت ۱۸

كول

۱. بىندى كۆل سۇۋلارى ۱. بىكى تۇرلى بولادى : ئېرى -
 اوزىنەن سۇۋچنارادى : ۱. بىكىسى - چنارمايدى. اوزىنەن -
 سۇۋچنارغان كۆلدەردىكى سۇۋلارى، داريا سۇۋلارى سياقتى -
 تۇشچى بولادى. آل اوزىنەن سۇۋچنارمايتىن كۆل سۇۋلارى،
 آشچى بولادى. اونىڭ سىبەبى، ھېچ قايدان سۇۋ قوسىلىپ،
 سۇۋ آقباغان سولۇق جېردىكى سورتاڭنىڭ بارى دە سول سۇۋ
 غا سىڭىپ، سۇۋدى آشچىلا تباق.

كۆلدەر، اۆلكەندىكى، كىچىلىگىنە قاراب تۇرلى - تۇرلى
 بولادى. ماسەلەن : آينالاسى ئېرغانا چارچى چاقىم - آق ياكى
 كىم كېلەتن دە كۆلدە ربار آل آينالاسى ئېر نېچە مىڭ چارچى چا -
 قىم كېتەتن دە كۆلدە ركوب. مىسال اۋچن آلاين «لادوگا» -
 كۆلن. لادوگا كۆلى اۋن آلتى مىڭ چارچى چاقىمداق جېردى آلپ
 جاتىر.

كۆلدەر، تېرەڭدىكى، تايازىدىق رېتىنەن دە تۇرلىچە
 بولادى. تېرەڭدىكى ئېرسار جانتان باستالپ، بىر چاقىمداق آر -
 تىراق كېتەتن كۆلدە ركوب. ماسەلەن : «بايقال» كۆلى دېيىن

كول بار، تېرە گەلگى ئېرىچا قىزمدا، ئېرىچىز او تىز سارجان دېلىنەدۇ.
 آدەتتە كۆل ماڭا تىدارى قوزىسى، باقباقتى، سازدى
 كېلەدى. بۇلاردىڭ بېتىنە چىقاتىن چۈبەدى، قازاقتى، قوغا، قا-
 مىس... تاغى سول سىياقتى چۈبەدەر بولادى.
 داربا سۇۋلارنىڭ فايداسى قانداي بولسا، كۆل
 سۇۋلارنىڭ دا فايداسى سونداي دەپ آيتۇرغۇ بولادى.

۱۰

تاۋلار

بىلىكتىكى جاموم چاقىرمنان آرتق بولغان قردى «تاۋ»
 دېدى. [قادام سۇۋرەت ۱۹] تاۋلار خارىتىلاردا چىمايلا نىب

تۇسىرلگەن سىرىق بېن كورسە تىلەدى . تاۋلاردىڭ كېيى بوز
 لەرى بار ، بىرنىچە سى قوسىلىپ ، اۇيىىب تۇرادى . اوندى
 اۇيىىب تۇراتن تاۋلاردى « تۈبە تاۋ » ياكى « قوسباق تاۋ »
 دېلىنەدى . [قارا ، سۇرەت ۲۰]

سۇرەت ۲۰ قوسباق تاۋ

تاۋلار اېكى تۈرلى بولب جا سالىنادى : ئېرى « اېرىك
 قاتبار » [قارا ، سۇرەت ۲۱] اېكىنچىسى - « تۈزۈك قاتبار » [قارا ، سۇرەت ۲۲]

سۇرەت ۲۱ ايرەك قاتبار ، تۈزۈك قاتبار

سۇدەت ۲۲ جىرا

تازلار دىك آرايغىداغى قازلغان آرق سىياقتى كېز-
دە سەتن اويپاڭدى - «جىرا» دېيدى. تازلار دىك بىر يېتىنە ن^{اسكىنى}
بېتىنە سېب چىئاتن جولدې - «آسۇۋ» دېيدى. تاز نە غۇرلۇم بىيىك
بولسا، سول غۇرلۇم سالقن بولادى. اۋىتكە نى با سىنا كۇن لېي
كۇن استىغى بارا آلمايدى. كۇن لېي بار ب كۇن استىغى يىتە گەن-
نەن كېين قانداى استىق چىلدە، تامز بولب تۇر سادا، با سىنا
قار كېتتە يىقن تازلار بولادى، هام اوندای تازلار دىك بۇرقارى

بر قارینا قوسیلادی. سوتیب براقاری، بر قارینا قوسیلب اویله
 بهرگه ننه کین اېسکی قارچیندای جلتیراب، تاسدای تپ.
 قترجق، قاب قاتتی بولب آینالادی. اېندی اېگه راوسی قارلار
 غاکون لیبینی تیب اېریسن، کوکته مده گی تاسنیغان داریا، اوزه.
 نده رگه اوخساب قارلی. موزی آرالاس تاواپته کده رینه قا.
 راب سارقیراب تورب آغادی. بول آققا ندرند اجولد اغی تاس،
 بالچقداردی دالاکتیب، کپزده سکه ن نارسه له ردی قیراتب، جان
 ماخلوقدی اولتیرب ده جبه ره دی. سوندقدان تاو لاراونه م
 بربالبد اتورمای: هاوانک استقتی، سووقیغینک کوب اوزگه.
 سده ری تیب تورادی، هاوا تېزاسینب. تېز سوونغانقدان
 تاسدارجاریلب، مایدالانب دااوساقتا آینالب اویترادی.
 تاو دادامغافایدالی زاتدارکوب. ماسه له ن: آلتی
 کومس، آسل تاس، آلماس هام هارتورلی، تاغی باسقاچاسو.
 غان اوخساغان کبندهر. اونک اوسده رینه تاو داتاس کوب
 کپنی، توزکپنی، تېمرکپنده ری ده کوب بولادی. تاو لاردان
 باسقاچازق چپله رده ده بول سیاقتی کپن، هرکپزده سده دی.

بىراق، تېرەگنەن بارب چىنادى .

تاۋلاردا، تىبى باسقاچا تۈبە، تاۋلىق جېرلەردە بولس

ھاۋا، چوب، اوسمد كدە رچىسد لارى باسقاچا قداردان كورى

اوزگە چەرەك بولادى. ماسەلەن: كانكاز تاۋلارنىڭ ايتەك

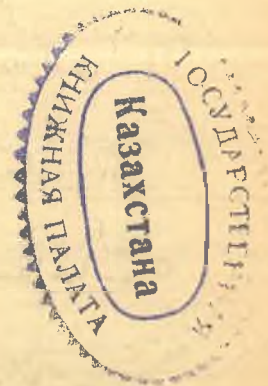
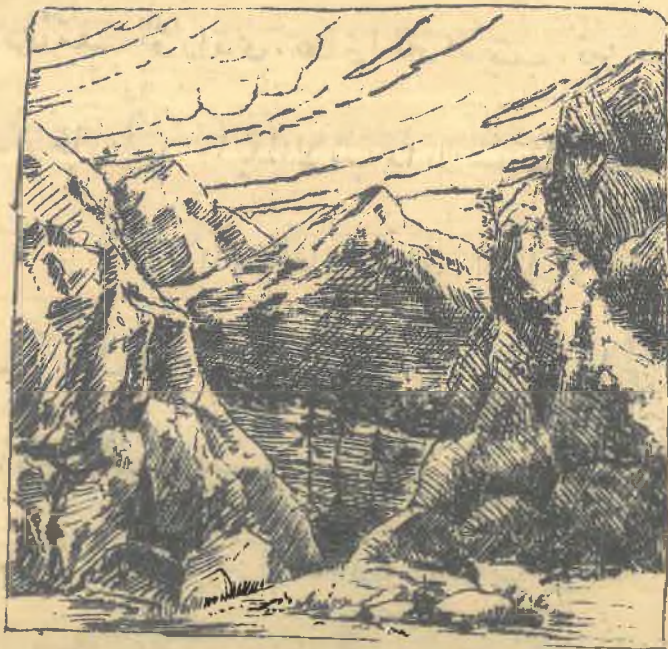
جاغىنداغى توغايلاردا قاراغاي، قايك ھام باسقاچا آغاچدا

اوسسە، جوغارىراق قىلچىقتى، اينەلى آغاچدار اوسسەدى .

اونان جۇنغارىراق چىگىل ھام باسقاچا چۈبە ر اوسسەدى .

[قارا، سۆرەت ۲۳] بۇل اوسمد كدە ر آرا سىندا جا بايى، تاغى

تاۋ تېكەلەرى مېن باسقاچا خا يواندار بولادى .

تاۋلاردىكى ۳ دىم، خايۋاندار چىغا آلتىن اېك

جۇغارغى جېرلەرىنە بۇركتە ر اۋيا سالادى. تاماغى - تاۋ

تېكە، قارا قوپرىق بولادى.

ماشاكتىداغى اوتىرغان آدمىدار، آۋچىلىق، چارۋا،

مال آسىراۋچىلىق بېن كۈن اېلتە دى. اېگن اېگب كاسب قىلۇوغا.

جېرلەرى تاۋلى، تاسدى بولغاندى قىدان قۇلايسز كېلە دى. آسىراغۇ

مالدارىنا سول ماشاكتىدان چوب چاۋب بېرە دى ياكى تاۋا تېكە كەندە

كى اۋتدىن كۆرەك قىلدىرادى.

۱۱

قولىكان

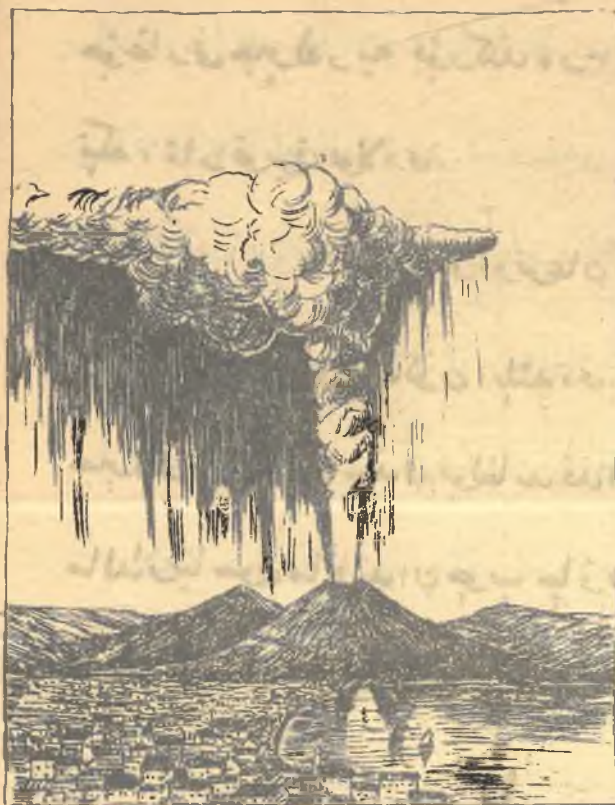
كېي ئېر تاۋلار بولادى توبە سىنەن الفى تۇتۇن، جا -

لنىسماق اوت چىب بىقسب تۇراتىن اۋندى تاۋلاردى «قولىكان»

دېيدى. [قارا، سۆزەت ۲۴]

قولىكاننىڭ باسى قانتىدا كى باسى سىياقتى سۇيرلە و

كېلىب توبە سى تېسىك بولادى. سول تېسىك دەن كېي و اقتدا

بۇ بالقيغان تاس،
 تۇتن، جالن چغب
 تۇرادى. ۋولگاننان
 تاس، بۇۇ چقارد
 جېراستىنان كۇننىڭ
 كۇركېرەگە نندە ي
 داۋ سدارا پستىلە-
 دى. جېر قىلدا ب

قالا تىن ۋاقتدارى دا
 بولادى .
 سۇرە ت ۲۴ ۋولگان .

ۋولگاننان الفىي بۇۇ، تۇتن دە چغب تۇراتىن كېزدە ي
 بولادى. سونداقدان مۇندا ي ۋاقتداردا تاۋدىڭ اۋستىن تۇمان
 باسب، كۇن كورنېبە يىدى، ھام كۇندى كورسە تېبە يىدى دە سونىڭ
 اۋچىن دە اول جېرلەردە كۇن بۇۋالدىرلانىب، مۇنارىتىب تۇرادى.

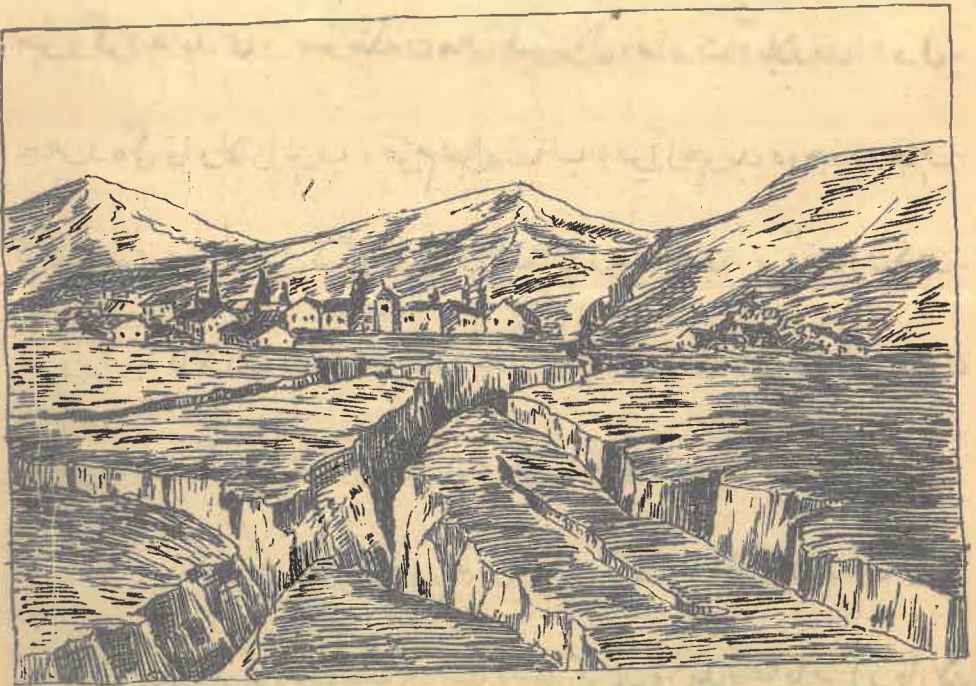
چېر قوزغالىسى

كېيى ۋاقىت كېيى ئېر چېرلەردە - چېر سالىنىپ ، چېر قوزغالىسى ،
 چېر قىلدايدى . بۇل قىل ، كېيى ئېر چېرلەردە كۈچتى دە بولۇپ كېتەدى .
 اۋىتكەن - چېر جارىلىپ ، چېر استىنان كۆرۈلگەن داۋىسدا رايىتى -
 لب آدم ، خايوان ، مال ، مۈلك ، قورا - قورسى خاراب دا بولۇپ
 كېتەدى . اۋى ، مۈلك دەپب آدم ، خايوان ساسقالاقتاب جۇر -
 گەندە چېر دك جارىغىنا تۇسب . قىرلىب آلەك دە تابا تىندارى
 بولادى . اېندى بۇل تۇردەگى چېر قوزغالىسىن - زىلزىلەلەر دېگىز
 زىلزىلەلە بولغان چېرلەردە قىرغىن ، آفاتدا ركوب بولۇپ
 چېر جارىلىپ ، آيرىلغان چېرلەردە ن بۇلاقتاڭ سۇۋىندامى بولۇپ
 اسپانغا آت ب جاتقان اپ - استىق سۇۋ بولادى . مۈنك سېبەبى
 مئاق : بۇ اۋىتكەن سا باق داردا بۇلاقتى بايان اېتكەندە آيتقان
 اېدك ، جاكېر ، قار سۇۋلارنىڭ جارىمى چېرگە سىگىسە ، جارىمى آتە -
 پانغا كۈتە رىلەدى دېگەندى . مام چېر تامىرى ، چېر قاتبارلار

دا بىردەى اېمەس: ماسەلەن: گرانىت - چوگر تاستى، ساز -
 دى جېر قاتبارلارى اوزىنە بارغان سۇۇلاردى آرى اوتكىزىب -
 جەرمە يىدى، اۇستاوچان بولادى دېب. مىنگى سونداى جېرگە
 جىيلغان سۇۇلار، چول از دەب اولاي ئىر، بۇلای ئىر جۇرگە نىكەن
 اوزىنەن اوزى قىزىب، استىققا آينالىب، پارلانىب كوچە يەدى. هام
 ئىرىنىك اۇستىنە ئىرى قوسىلىب كۈبە يىگە نىكەن اول جېرلەرگە
 سىماستىق دا بولادى. آخىرىندا جېراستىنا سىيىب تۇرا الماي پارغا
 آينالىب قاتتى قىزغاندىن دان دا اۇسدارا پىتىلىب جېردى سىكىتىب
 جېر قوزغالتادى دا جېردى قاق آيىرىب، قولاتىب، تىكە سىنەن.
 آتېب جېرا اۇستىنە چىعادى. بۇل چىققان جېرلەرى اوپىرىلىب، اول
 جېرلەردەگى شاھەر، ادام، خايوان جېردىك جارىغىنا قۇ -
 لاپ آلەك بولادى. سونىك اۇچىن دە مۇنداى آفاتدى -
 "زېلزە لا، دېيدى. مۇنى جاقسى تۇسىنۇ اۇچىن منا -
 سۇۇرە تىگە قاراڭدار، [سۇۇرە ت - ۲۵ - ۲۶]

سۈرە ت ۲۵ جېرقوزغاننان كېن شاھەردە كە بۇزىلجاتقانى .

سۈرە ت ۲۶ جېرقوزغاننان كېن تۇۇغان جارق .

بىراق چېرلەردىكى مۇنداق زىلزىلەلەرنى قوزغالسۇن دەپ.

سېرەك بولادى.

۱۳

چول

استىق، قۇرغاق، سۇس، چۆپىز، آغاچسىز چېرلەردى

«چول» دېيىدى. چۆلدە چاڭىر، قارا بۆلبەك، كۆپىنچە قۇم بولادى.

داۋل، چېل ۋاقتىدا ئاۋىزداغى قۇمدار، قارچا بۇرا بىكىنى

جۇرگۈزۈپ بېرىدۇ. سۈپەتكەن مېن فېئورال، مارت آيلارىدا اول-

چېردەكى قارلار بېرىپ، قۇم جۇمىساب، بىر چۆپىدە رەجىب چېر-

كۆگەردەدى، بىراق بۇل كۆگەردۇۋاۋا قاققا بارمايدۇ، بىر ئازدان كېيىن-

قۇرۇپ قالادۇ. تېك چۆلدە چىب، جېتىسەن نارسەلەردە ن:

جىگىل، سېكسەۋل بۇ ئاقدارىغانا قالادۇ.

چۆلدەردىكى بىك زورى، بىك اولكەنى «ساخارا»

چولى مۇنداق توغراستىق بولۇپ، قىس كۈندە ئىندە غانا بىر ئاز قارلار

جاۋادى. ئۇيىكەن مېن اونىڭ قىسى، ئۇيىكەن چاڭدىكى جازىسى قىتى

بولادى. نساخارا چولپىنىڭ چوبى كېم بولب، بولغانى اۇزىن، تار
مولى چىگىلدارغانا. بۇل چولده گى خايواندارار تە از بولب، بو-
لغاندارى قورت - قومرسقا، كېسەرتكى، قوق آياق بولادى.

چولدىڭ چېت جېرلە رندە آرقار، استراوس هام
باسقا چاچانتكىدە بولادى. مۇندىغى چانتكىدە ردىك تۇسدى
دە قىزغىلت كېلەدى. بۇل جېرلە رده اېل اوتومايدى، اېل بولمايدى.
تېك اتتى، تويەلى كېرۋەندە رغانا جورەدى. بۇلار جورگەن مېن
قورقنىچدارى كوب، اۇيتكىنى سۇسۇز، آسۇز، استققا كۆيۈپ
چولده اۇلب قالدۇرى مۇمكىن.

۱۴

توغاى

جېردىڭ سۇۋى، چوبدى، آغاچدى، اوسىدى كىچىرىنە

«توغاى» دېيىدى. [تارا، سۇۋرە ت ۲۷] استوق جېردە گى توغايلاڭ

جل بوينچا كوكبە گبەك بولب آغاچدارى چايقالب تۇرادى. -

ارندى توغايلىقداردا خورما آغاچى، هېنىت قامىسى هام باسقا

سۈرە ت ۲۷ ، استق جا قداك توغايي .

چادا ھارتورلى آغاچدار اوسەدى. قۇسدار، خايواندار ھام
ھارتورلى جان - جانىنگە رە كۆب بولادى. آغاچدار آراسىدا
جلان، ماھىل؛ سۇولارنىدا كراگا دېل [تەساخت] دېتەن خايوان
جۇرەدى. موندەي استق توغايلا ردا چېتەن بارغان ھازىنا
اوپرە نەگەن آدامدارنىڭ تۇرۇولارى قىين بولادى. اۇيتكەنى
كۆب آغاچدار سىن، قۇلاب؛ كۆب خايواندار اۇلب جاتتند -
قدان ھازىسى ساستق كېلەدى. تېك جابايى آدامدار، باتق،
ھام باسقا خايوان اۇلاب كۆن كۆرەتن آدامدارغانا بۇل سىياقتى
جېرلار دە تىرجىلىك ايتەدى. اوندەي آدامدارنىڭ اوبلەرى دە
جابىراقدان بولب، تىرجانغى آچق تۇرادى. بۇل آچق جېرلەرن -
تورقېنچىدى خايوانداردان ساققانۇۇا وچنغانا تۇنكە قاراغان
دا جازوب قويادى. آدامدار كېمىز بولب، باسىنا، باسقادىنە
لەرىنە بولس قۇس قاناتدارى مېن مونچاق سىياقتى نارسەلەرى
تاغب جۇرەدى.

ھاۋا

آسپان آستنداغى كوزىمىزگە كوگە رب كورنگە ن منا بو-

ستقدار دك بارن دە ر ھاۋا، دېمىز. آدم، خايواندار دك دېم

آلب ترچىلك اېتپ جۇرە تن نارسە لەرى دە ھاۋا بولادى.

ھاۋا تۇسسوزات، ^{قولغا اوستاب} كوزگە كورنەيدى. سۈيتكە ن

مېن دە سېزۇۋگە مۇمكىن ^[x] ھام اوزىنە لايىق سالماغى دا بولادى.

اونك اۋستىنە ھاۋا تۇمە ندەگە ن ساين، قۇ يۇۋلاب، سول غورلم

تغز دانا دى.

ھاۋانك جۇغارغى قاباتى سۇۋق بولب تومە نكى قاباتى جلى

بولادى؛ جلى ھاۋا، سۇۋق، سالقن ھاۋا دان كوب جېشل بولماق.

سوند قدان ھاۋا جلىنپ جېشىلە يگە ن سوك تومە ندە تورا الماي

جۇغارى كوتە رىلە دى. بۇل كوتە رلگە ن جلى ھاۋانك اورنن سالا-

تن ھاۋا با سب، سۈيتب اېكى تۇرلى ھاۋا المە ك. سالمە ك جۇرپ

[x] مۇعاللىم ھاۋانك بارا بىكە ن شاگردە رگە تۇرلى مىسالدار مېن سېزۇرپ

اوتۇۋى كېرەك.

تورادى. ھاۋا نىڭ جىلۋۇنى ^{ياكى سۆيى} نە غورم كۈچتى بولسا، جۇرىسى دە

سول غورم تېز بولادى.

اېندى بۇل اېكى تۇرلى ھاۋا نىڭ جۇرىسىنە ن بىرگە -

اېكىنچى تۇرلى بۇرنا رىسە حاسىل بولادى، اونى - «جىل» دېيىمىز. جىلنىڭ

بىر تۇرلى كۈچتى، قاتتىس - «داۋل» دېيىمىز.

ھاۋا جىلىقلىقى جېردە ن آلادى، جېر كۈننە ن آلادى.

دېمەك كۈن جېردى جىلتادى، جېر ھاۋانى جىلتادى. سولاي بولغان

سوك جېر ھاۋا دان كورى اېرتە جىلىناتىن بولادى. بىراق جىلىنۇۋى

ياكى سۇۋىنۇۋى تېز بولغان سىياقتى جېردىڭ سۈۋىنۇۋى، جىلىنۇۋى دا

تېز بولادى، سوزاۋلاي اېمەس.

جېلدىڭ تالاي آتاسىنىڭ اۋلى بار: مۇحىت تېلگىزدە نىڭ

اۋستىندە گى ھاۋا قورغاق جېردىڭ ھاۋا سىنان كورى جايىزاق اېسب

جايىراق سۇۋىتىندە قدان تۈندە قورغاقدان تېلگىزگە قاراي، كۈند

تېلگىزدە ن قورغاققا قاراي سوغىب تۇراتىن كېزەكتى «بىر يىزا» دېيىن

جېلدە ر بولادى. جانا تېلگىز ھاۋا سى مېنە ن قورغاق جېردىڭ

ھاۋا سى تېك اېسب، تېك سۇۋىب تۇرمايتىن سېبە بدە ن آلتى

آى جاز تېلگىزدە ن قورغاققا قاراي، آلتى آى قس قورغاقدان

تېگىزگە قاراي تىنبا سدان سوغىب تۇراتىن كېزە كىتى جېلدە ربار
اوندای جېلدە ردى - «موسسونا» دېيدى .

جازمېزگىلىندە ھىندىستان مۇھىتىنان آزاغا قاراي
قىس مېزگىلىندە آزيادان ھىندىستان مۇھىتىنا قاراي سوغىب تۇرا -
تىن موسونا بار .

اولك تۇستىك بېن سول تۇستىك بويلىقدىك اېكى اور -
تالىق بۇوناغىداغى ھاژا دىمدى تويۇۇ بولاتىندىدان آور بولب ،
آز ھاژا كىدىك چېكىبە ردىك ماڭا يىنداغى استىق - جىشك ھاژا غا قا -
راى جورۇۇگە جون تارتىب الفى تىنبا سدان سوغىب تۇراتىن جېل -
دە ربولۇۇغا تىيس . براق چېرەدىك كۇن با تىسدان كۇن چىسقا قا -
راى آينا لاتىندىغىنان سول تۇستىك ھاژا ، اولك تۇستىك بويلىق -
داردىك اور تالىق بوزنا قدارىنان تۇورا كىدىك چېكىبە رگە قاراي سو -
غاتىن جېلدە ردىك اېكە زۇنىك دە جونى منادى بولب اوزگە رىلە دى .
سول تۇستىك جارقى جورۇدا ، سول جېلكە لكەن : اولك تۇستىك جارقى
جورۇدا ، اولك جېلكە لكەن كىدىكە قاراي جورە تىن جېلدە ردى
پا مىسقاتا ، دېيدى . مىنىكى اوسى پاسساتالاردان تېگىز . مۇھىت

سۇۇلارنىدا، تۇرلى آغسدار تۇۇادى .

۱۶

تېرمومېتر [گرادوسنىك]

تېرمومېتر - دېب ھازانك جليلىق، سۇۇقتق قۇزا تىنىك
قانچا، نېندى دا راجادا اپكە نىن اولچە ب، بلب تۇراتن بۇ تۇرلى
قۇرالغا آيتىلادى . [تارا، سۇۇرەت ۲۸]

۱ بكى تۇرلى تېرمومېتر بار: بىرى - ريو مېتر
[۱۰۰۰ دك] [۱۰۰۰ دك]

ھازا اوزگە رىلە ستەن الفى بۇ قالىدا
تۇرمايدى بۇ مېتر گل استق بولسا، بۇ مېتر گل سالقن،
سۇۇق بولادى . ھازانك بۇ يىتب بۇ مېتر گل سالقن،
بۇ مېتر گل سۇۇق، بۇ مېتر گل استق بولب اوزگە رىب

سۇۇرەت ۲۸ تېرمومېتر

تۇرۇۋىنان تېرمومېتر دە بۇر داراجادا بولب تۇرمايدى،
تۇرلىچە بولب اوزگە رىلب تۇرادى .

آل بۇرگۇننىك اجندەگى اورتادا راجاتق ھازانى بۇلۇۋ

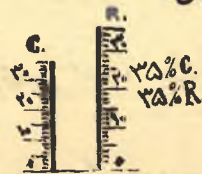
اوجن، سول كوندى اوج مېزگلكه بوله مز: اپرته، تۇس، كېچ
 دېگەن سياقتى. اوسى اوج مېزگلكە گى تېرمومېتر دىك كورسە تەكەن
 ساندارىنىڭ بارلىغىن جىيىپ كېلىپ اوجكە بولسەك، چىققانى سول كۆ-
 نىڭ اورتالىق ھاۋاسن كورسە تەدى .

ماسەلەن آيتالىق: تېرمومېتر، اپرته مېن ۱۵ گرادۇس

دە [قارا، سوۋرە ت ۲۹]؛ تۇس

۳۵ گرادۇس دە [قارا، سوۋرە ۳]؛

كېچ ۲۵ گرادۇس -

دە [قارا سوۋرە -

رە ت - ۳۱]

اپكەن، بارلىغىن قوسساق - سوۋرە ت ۲۹، ۳۰، ۳۱ تېرمومېتر

۲۵ گرادۇس بولب چىقادى. ۲۵ - دى اوجكە بولسەك، ۲۵ دەن

تېدەدى. دېمەك، سول كۆنىڭ اورتاچا ھاۋاسى ۲۵ - گرادۇس

اپكەن دېگەن سۆز بولادى. [قارا، سوۋرە ت ۳۰]

چق

تېگىز، كول، داريا سۇولارنىن بۇ چىن، بۇ كوتە رىب،
 اسپانغا اوجىب، هاقامىن آراسىب توراى. آل بۇلاردا كىز
 سۇۇد ك اۇساق - اۇساق بۇرتكە رىنە پايدا بولادى .

بۇلاردا تۇسسز، كوزگە كورنە يتن نارسە، كىچىلە
 دە بۇلاردا كىوب بولب، هاۋانى تىغزدا ندىرب، قويۇلاتبدا
 جىبە رەدى. اسپانداغى بۇلار، كۇن قايتب، جىرسالقىنداى با -
 ستاسا، سالقىغا تىگە نەنە كىين سۇۇبولب بۇرىسب، چوبدا كى،
 آغاچدا كى با سدارىنا تامچى - تامچى بولب اۇيسا باستاىدى .
 مىنكى بۇل اۇيسقان بۇلاردى «چق» دىدى .

اىگە رهاۋا، كوزگى كۇننىڭ تۇنى سىپاقتى تىتى سالقىن
 بولسا، چوب، آغاچ با سدارىنا تۇسكەن چىقدار، نىداورغانا
 آپ - آق قارغا آينالادى . سونداقدان مۇنداى قارسىماق قالك
 چىقداردى - «قراق» دىدى .

تۇمان

استىق ھاۋا تېزىرەن سوونغاندا ھاۋا داغى بۇۇلار، بۇر

بىرىنە بۇرىسىب، قاراۋغا آينالب، آرى قۇيۇلا نانا باستايدى.

ارىلە نىب قاراۋغا آينالغان سوڭ باياغى بۇۇدى اىمەس، بۇۇدان

كورى تىغى، قۇيۇ، قالڭ بولب كىنىڭ كوزىنە دە كورىنە باستايد.

اىندى بۇل كوزنگە ن بۇۇلار - «تۇمان» آتالينايدى. تۇمان

ناڭ تىتى قالڭ تۇسكە نىنە ن كسى آدا سارلق دا بولادى.

بۇلت، جاڭىر، قار

تېڭىز، داريا، كول سۇولارىنان چققان بۇۇلار، جو

غارى چىب آسپانغا كوتە رلگە نىنە ن كىين بۇدە ردىڭ كوزدە رىمىز

تە بۇلت، بولب كورىنەدى. [قارا، سۇرە ت ۳۲] سونڭ اۇچىز

دە تۇمان، بۇۇلارىنىدە ن پايدا بولسا، بۇلتداردا سودان

پايدابولادى. تۇمان، بۇلار - سۇلاردىكى اوساق - اوساق

سۇرەت ۳۲، ۳۳ بۇلدار.

بۇرتۇكەرىنەن پايدابولادى، دېگەندى جوغارىدا سويلەگەن
 اېدىك. سونداقدان بۇلت بولب كوتە رلگەن بۇلارد اغى سۇۇ بۇر-
 تۇكەرى، جوغارى چىب سالقن هاۋاغا تېكەننەن كېين آلگى سۇۇ
 بۇرتۇكەرى بۇر - بىر نەنە قوسىلب اولكە نىرەك تامچىغا اينالادى.
 تامچىغا اينالغان سوك اوفى جوغارىدا اغى هاۋالار كوتە رب جورە
 آلاستق بولادى داتا مچىغا اينالغان كۇنچە آلگى سۇۇ بۇرتۇكەرى -
 رى كېلب چىرگە تۇسەدى. آل بۇل تۇسكەن سۇۇ بۇرتۇكەرىن -

- «جاگېر» دەيدى.

۱. بىگە رىكۇن سۇۇق بولسا، بۇرىسب بارب قوسلغان
 ۲. آلكىدەى سۇۇ بۇرتكەدى ھاۋانك، جىلدك آيداۋى مېنقا-
 ۳. بوجاقدانب قراۋغا آينالادى. بۇل آينالغان قراۋدى جىل آيداۋ
 ۴. جېرگە تۇسرگە نەن كېين نېز- «قار» دەيمىز.

۵. ۱. بىندى بۇل سىياقتى جېرگە جاگېر مېن قاردى جاۋدىرا-
 ۲. تى بۇلتدار، جېردەن اونچا ماكوب آلس تۇرمايدى. ۱. بىك اوزاق
 ۳. تۇرغاندارى. ۱۰-۱۵ چاقىم چاماسى غانا تۇرادى.

۲۰

كلىمات

۱. نۇرالگە رىدە بۇكۇندك اورتالق ھاۋانى قالاى تابۇۇ-
 ۲. مېنەن تانسىدق. ۱. بىندى سول جول مېن كۇندك اورتالق ھاۋانى
 ۳. قوسب اوتوزغا بولب بۇرآلىق اورتالق ھاۋانى بلۇۇ ھام آىلىق اورتالق
 ۴. ھاۋانى قوسباون اپكىگە بۇلب بۇرجلدىق ھاۋانى بلۇۇ اوپ- اوڭا
 ۵. جالغز- آق بۇرجلدىق ھاۋانك غانا اورتالينى اپمەس، تىبتى بۇر

جلد قى قورغانداك استقدق، جىلىق، جان، جىلدك اورتا.
ليغن تابووقين اېمەس. هام سولاردىك بارلىغىنىك جلدق اورتالىغن
كلىمات « دەيدى .

بىر كۈندىك جىل ھاوا، دىمدق، قورغاندق، استقدق،
جىلىق اوزگە رىلب تۇراتىن بولغان مېن كلىمات اوزگە رىلەى الفى
بىر قالىتا تۇرادى .

كلىمات ھار جېردىك كىندىك چىكبە زىدە ن ھام تېگىزدە
آلس، جاقىدىغىنا قاراي، بىيك، آلا سالىغىنا قاراي ھام تاۋدان
جاقىن قاچدىغىنا قاراي تۇرلى - تۇرلى بولادى .

استق، سۇق، اورتالقاتا، تېگىس، قورغانق كلىماتدە بار.

۲۱

جېر

بارلىق دۇنيە جۇزىدە گى قىرلاغان جانىكە رىمېن جان
جانىۋار، آدم زاتىداردىك كاسب - آرەكەت قىلب، تىرچىلىك اېتىب
باسب - كۆكتەب، جاساب جۇرگەن جېرى - تېتى زور، تېتىۋلگە

سوندقدان جېرگە قاراغاندا، آدم بالالارى قۇمىرسقا سىياقتى
 كچكە نە جېردى نېچە مارتا با آينالاب ، تېكسە رب چىققان عالمدەر
 دىك جازۇۋۇنيا قاراغاندا ، جېر- جۇب جۇمىر، قارىز سىياقتى -
 دوشكە لەك دېلىنە دى . مۇنىڭ دوشكە لەك يىگن جاي پالامى جېردە
 تۇرغان كسى ، جېردە ن قاراب بلە آلمايدى ؛ بلە دى ، تېگىز جاغا -
 سىنداغى كسىلە رغانا . ماسە لەن ، تېگىزگە قاراب جاغا سىنداغى -
 تۇرغان كسىگە تېگىزدە كېلە جاتقان پاراخۇددىك اېك آۋەل -
 تۇتىنى كورىنە دى ؛ سونان بىرتە - بىرتە موينى كورىنە دى ؛ سونان
 كېين بارب جاقنداى كېلە تۇب تۇگەل اۋوزى كورىنە دى . [سۇرەت ۳۴]

سۇرەت ۳۴ تېگىز يېتىك دوشكە لگى .

اېگە رچېر - دوشكە لەك ، جۇمىر بېلا سا ، پاراخۇددىك

اېڭ آۋەل تۇتتىنى، سونان موينى، سونان كېين بارب بارلىق
أوزى كورنەي، بوردېننەن - آق اوزى كورنە رايىدى. بۇلايچا
ساتىلاب كورينۇۋى، جېردىڭ دوڭسە لگنە دالەل^[x]. اونىڭ اۋستىنە
جېردى نېچە مارتا با آينال چققان كسىلە ربار. هام بۇرغى -
جازۇۋچىلاردىڭ آيتۇزلارينا قاراغاندا، «كوك» دېيىن كسى،
جېردى اۋچ رېت آينال چققان دېيدى .

اېندى اوسى قارىزداى دوڭسە نلگەن جۇمرجېر،
كۇنىڭ آينالاسىدا اورچقدى دوڭسە لەنب جۇرۇب تۇرادى. مۇ
نىڭ بۇلايچا كۇن آينالاسىدا جۇرە تىدىگن ايتالماق ماگىللان
دېيىن جېھانكە زعالم تابقان. بۇل كۇندە بۇردىڭ كوزىمىزگە بۇ -
لاى قاراغاندا كۇن جۇرە تىن سىياقتى بولب كورنە دە، كۇن -
جۇرمەيدى، جېر جۇرەيدى. تېك جېراوتە اولكەن بولغاندىن
بۇردىڭ كوزىمىزگە جۇرۇۋى بلىنەيدى. اۋيتكە نى جېرگە قاراغاندا
بۇ، تۇمرسقا سىياقتى كپ - كچكە نە مز . سوندقدان اوزىمىز
دە ن آلدە نېچە اېسە اولكەن بولغان جېردىڭ تۇرغانىن،
جۇرگە نىن بلە آلمانىز .

[X] جېردىڭ قايسى چېتىنەن قاراغانىن دوڭسە اېلە نى آنىق. بۇنداى دوڭسە لك جا.
لفراق جومى نارسە نىڭ شىندە بولادى.

بىراق چېر كۈنگە قاراغاندا كچكە نە ، كۈن زور .

تېك كۈن چېردە ن اوتە آلس تۇرغاندا قىدان غا ئاۋىزىڭ كوزىمىزگە
كچكە نە سياتتى بولب كورينە دى .

كۈننىڭ اولكە ندىگى سونچا . چېرگە كۈندى آينال چىقۇ

اۋچن ۳۶۵ كۈن ۶ ساغات كېرەك بولادى . ۳۶۵ كۈنمىز - ۱۱۲ آى

۱۱۲ - آى ، بىر جىل . دېمەك ، كۈندى آينال چىقۇ اۋچن چېرگە بىر جىل .

كېرەك اېكەن .

چېرگە اوزىنىڭ كويچە گندە آينال چىقۇغا ياغنى كۈنگە قا .

دېمەك تۇرغان بىر يىلنىڭ اېكەنچى رېت آينال كېلپ تاغى كۈنگە قاراۋىنا

۱۲۴ ساغات ۋاقت كېرەك بولادى . ۲۴ ساغات ۋاقت بىر كۈن ، بىر

تۈن . دېمەك ، چېراۋىزىنىڭ كويچە گندە آينالوۋىنا بىزگە بىر كۈن

بىر تۈن حاصل بولادى .

چېردىڭ اېنى ۱۲ مىڭ چاقىم ؛ آينالاسى - ۳۱۷،۵۰۰ چاقىم

دېمەك . چېر چاقىم ساۋلە سن اوزىنەن چىقارالماي كۈننەن آلب

تۇرادى . سوندا قىدان چېردىڭ قاي بېتى كۈن چاقىم ساۋلە ، سول

بېتىدە كۈندۈز بولادى . كۈنگە قارامان بېتىدە قاراڭغى تۈن بولادى .

بۇل كۈندەردە جېردىڭ جۇمىلىغىن، نېچك تۇرىس،

كۈننىڭ آينالا سىنداغى جۇرىسنى آنقىدا ب كورسە تىب بېرە تىن ھار

تۇرى قۇرال، آسبا بدار بار. ماسەلەن، جېردى دۆڭكە لەك جۇب

جۇمىر، قارىزىياقتى اېتت كورسە تە تىن قۇرالغا «جۇمىر» دېيىدا

بۇل جۇمىر، جېردىڭ تۇرىسى مېن

دۆڭكە لەك دېگن كورسە تە دى .

[قارا، سۇورە ت ۳۵] آل جېردى

اورتاسىنان قاق بولب، اېكى آيىرب،

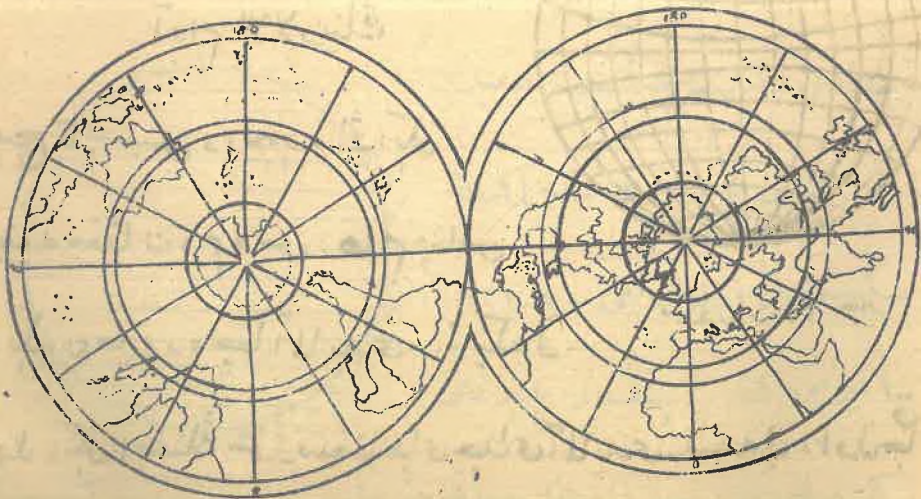
اېكى بېتەن دە كورسە تە تىن بۇتۇرى

خارىتالار بولادى، اونى - «جۇمىرچاق»

دېيىدى. [قارا، سۇورە ت ۳۶]

سۇورە ت ۳۵ - جۇمىر .

سۇورە ت ۳۶ جۇمىرچاق .

جېرأىنى ھام جېرچېكبەرلەر

جېردى قارىز سىياقتى جۇمرد بگە ن اېدك . جۇمردارە

اوجىقسىز بولمايدى . سوندقدان جېردك اۇچتىغى بولادى . بۇل

اۇچق - «اىين» آيتىلادى . اىين اېكى تۇرلى : ئىرى - سول تۇستك

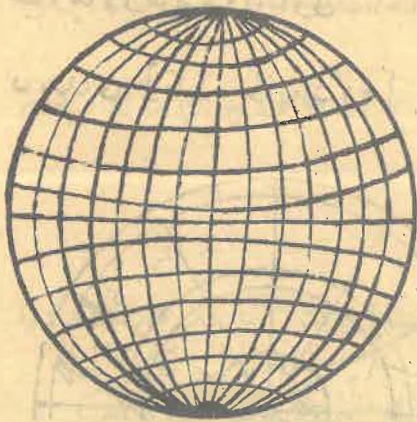
اىين ؛ اېكنجى سى اوك تۇستك اىين [قارا، سۇرەت ۳۷ س . ھام . ا .

خارفدە رىنە [خارپتاغا قارا ساق كورە مز : جېر بېتى اوزنان كولد -

نە گنە ن تارتىلب تاستالغان سزق اېكە نن . بۇل سزق دار -

« چېكبەر » د بلىنە دى .

[قارا ، سۇرە ت ۳۷]

آدام بالالارنىڭ

ھېچ قايسىسى دا جېردك اېكى

اىينە چققان اېمە س . ھام چنامن

دېكە ن مېن دە چنا آلمايدى . اۇتلكە نى -

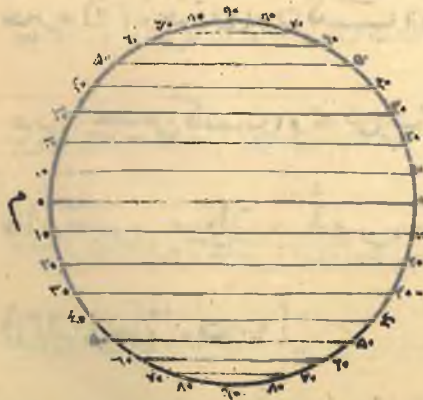
سۇرەت ۳۷ جېر

اول اېكى اېنىڭ سۇقتىغىنا جاي چداى آلمايدى . سېبە بى ، اول چا

سۇوق. سۇوق جاقتا بولغان تېگىز سۇولارنىڭ دا مۇز بولب
 قاتب جاتتا تىنچى بېلگىلى. سونداقدان ابكى ائىنىڭ ابكە وندە گى
 دە مۇحىت تېگىز دەرى ، مۇز بولب ، تىبى مۇز بىنەن قاتالب .
 قاتب قالغان .

جېراۋىزىن اوزى هام كوندى دە آينالانتىدىغى الگەرىدە
 سويلەنب اوتدى . جېراۋىزىن آينالغاندا ، ابكى اوجىغىنى آينالب
 جىلجىبايدى . تېك باسقا دېنەلەرى غانا دىككە لەنب آينالماق . نە غولم
 جېردىك اوجىقدار بىنا جاتتا داغان ساين ، سول غورلم آينالماسى
 جاتن بولب ، ابك اۇزاق آينالما . ابكى اوجىقدىك تېك اورتاق آرا .
 لىغى غانا بولۇوغا تېيس .

جېردىك ابكى اوجىغىنىڭ تېك اورتاق جولىداغى اوزىن

آينالماقنى كىندىك جېگبەر دېيدى
 [قارا ، سۇورەت ۳۱ م خارىنە] كىندىك
 جېگبەر دىك اوزىنى ۳۷.۵۰۰ -
 چاقىم . كىندىك جېگبەر ، جېردى

سۇورەت ۳۱ كىندىك جېگبەر

ابكى بولە دى : سول تۇستىك جارق جۇبۇن .

دەن باستا ب سانالادى. كىزىك چىڭبە رەمبىن اولك تۇستىكىك -

آراسىن - اولك تۇستىك اېندىك دەيدى. بويلىق چىڭبە رەلەر -

الفى ھارماملەكە تىك آستاناسى قۇرغان شاھەرلەر دەن با -

ستالنادى. ماسەلەن: بۇرچى بويلىق رۇسىا دا پېتروگراد كىچاقتى

غى پولكوپسكى. بۇرچى چىڭبە رەلەر جېردى اېكى بولەدى: بۇرچى - كۇن چىس

جۇمرا؛ اېكىچىسى كۇن باتس جۇمرا دەپ. بويلىق چىڭبە رەلەر كى

بارلىقى دا ۱۸۰، ۹۰ - كۇن چىس جۇمرا، ۹۰ - كۇن باتس جۇمرا.

اېندىك ھام بويلىق چىڭبە رەلەر كى ھاربرە ون «گرا دۇس» دەيدى.

ھام ھاربرگراد دۇس كى آراسى ۱.۶ چاقىرمنان. گرا دۇس مئادى

بولب بېلگىلەنە دەي. /

خارىتا دا بولس، جۇمراقتا بولس اېندىك ھام

بويلىق چىڭبە رەلەر، اورن تېمەگە نىكەن ۱.۰ - نان بۇرچى ياكى ۲.۰ - دا

بۇرچى غانا تۇسەدى. جېر جۇزە نىدەگى شاھەر رەمبىن تاۋلاردى تاۋب

آلۇۋازچىن كۇن چىس ھام كۇن باتس بويلىق - اولك تۇستىك اېندىك

ھام سول تۇستىك اېندىك بېن قولدا نىلادى. ماسەلەن، ماسكە

۳۷ كۇن چىس بويلىقتا ۱.۰ / ۵۶ گرا دۇس سول تۇستىك اېندىك

بېس بۇوناق .

نە غۇرۇم جېردىك اۇچتقدارينا قاجقتاب ، كىدك چېكە
 گە جاقنداغان ساين ، سول غۇرۇم كۇننىك ساۋلەسى تگىرەك تۇس
 جېر جۇزىندەگى اېك استىق جېر - كىدك چېكەردىك اۋستى مېن -
 سوغان چېك آرالاس $\frac{23}{100}$ گرادۇس اۋك تۇستىك بويلىق مېن
 $\frac{23}{100}$ گرادۇس سول تۇستىك بويلىققا چېيىن « استىق بۇوناق » ،

دېيدى . [قارا ، سۈرەت ۱۱ - گ خارفينە]

استىق بۇوناق دىك
 جېر اۇچتقدارينا قاراغان
 بېتىدە [اۋك تۇستىك مېن سوتۇستىك]
 $\frac{23}{100}$ گرادۇس دەن باستاب
 $\frac{66}{100}$ گرادۇسقا چېيىن سول تۇستىك .

سۈرەت ۱۱ . استىق بۇوناق .

بېن اۋك تۇستىك استىغى تېگ اېكى آزالق بار .

مۇنى « اورتالىق بۇناق » دېدى . [قارا ، سۈرەت ۱۴۳ - خارىنە]

۱۰۱. ئۆستك بېن سول تۈستكە گى اورتالىق بۇناق قىداردان ياغنى

۱۰۲. گرادۇس دەن باستاب ، ۱۰۳. ئۆستك بېن سول تۈستك

۱۰۴. اوچتىغىنا چېن سۇق قىدارى تېڭ ابكى چېت بار ، ۱۰۵. سۇق بۇناق

دېدى . [قارا ، سۈرەت ۱۰۶ ، ۱۰۷ - خارىنە] استىق بۇناق قىدا كۈن

ساۋلەسى چېرگە الفى تىك تۈسب تۇراتتى قىدان استىق بۇناق قىدا

جازاۋتە استىق بولب ، قىس بۇزىد كى جا قىداغى كوز دەن سۇق

بولمايدى . داريا ، كۈلدە رقا تبايدى ، تاۋلاردا قار با تبايدى .

۱۰۶. اورتالىق بۇناق قىداردا كۈن توبەگە كېلىپ ساۋلەسى

تىك تۈسبەسى تۇراتتى قىدان جازى كېي دە غانا استىق بولغانى بول .

۱۰۷. ما سا ، الفى جلى بولب ، قىندا قار جاۋب ، داريا ، تېگىز دە رقا تى

قالادى . چېر دىك ابكى اوچتىق دارىنا جا قىن ابكى سۇق بۇناق .

۱۰۸. داردا ۱۰۹-۱۱۰ قاتتى قىس بولب ، داريا ، تېگىز موزدارى سول

قالپى مېن جا تادى . كۈنىك كوزى كېي دە كورىنىپ ، كېي دە كۈنىدە .

۱۱۱. يىنىد كەن سۇق بۇناق قىداردا كۈندە راۋتە قىقا بولب ، -

تۈندە رىت اولە انىن بولادى . تېتى چېر رچىت قىدارىنا تامان كېي

۳-۴ آيناچېن كۈننىڭ كوزى كورنەي الفېي تۇن بولب تۇرادى.
 استى، سۇوق بۇوناقداردىك تۇرغاق جېرلەوندە-
 گى ماللا- قردىمىز، تۇرغاق بولادى. ماسەلەن، رۇسيانىڭ اوك
 باغى، قازاق قوغز ماللاسى؛ كاسپى تېڭزىنىڭ سول چېكەلك
 ھام كۇن چىس جاقدارى سياقتى. مۇندا تۇراتن خالقدار، -
 ھارتۇرلى كاسپ بېن كۇندەرن كورەدى. ماسەلەن، كۈچەلى
 خالقدار- مال آسپرايدى، سول مال آرقاسى مېن كوچب، تونب
 ترحىلك اېتەدى. اوترۇچى بولغاندارى - اېگن آيدايدى.

۲۴

كۈن، چولدۇن، آي ھام جېر

جېرگە، جېر اۇستىدەگى جان - ماخلوقا تدارغا جا -
 رق بېرىپ، جلىت تۇراتن نارسە، كۇن بولادى. آلتىقدان غانا
 ئىزدەك كوزىمىزگە كچكەنە كورنگەنى بولسا، كۇن ئىتى اۈلكەن ھام
 زور نارسە. اونىڭ اۈلكەندىگى ھام نورلىغى سوزىچا جېرگە قارا
 غاندا، ئېرەمىيون ۳ جۇزمىك اېسە زور. ھام جېردەن ۲۲۵

مك اېسە آفد. كۈننك چېردە ن آستىنى - بۇرچۇز اوتۇز توغىز -
مىليون چاقىم. اېلگە ركوئنگە چېتتەك بولب بىرە ۋلەرتىمىر چول
سالسا، كۈينە ۲۴۰۰ چاقىرمان چېرالې توقما سدان
چۇرې اوترسا، سول ۋاقتدا اداكوئنگە بارب چېتوۋاۋ چىنغانا
بۇرچۇزا بلوۋ جلدان آرتفراق ۋاقت كېرەك بولار اېدى. مىنكى
سونك اۋچىن دە كۈن بۇردە ن اوسىنچا ما آلسدا تورغا تىن كېين
كوزىمىزگە كچكە نە بولب كورينە دى.

اېكىنچى كۈننە ن باسقا چېردى جانوق قلب تۇراتىن
نارسە، جۇلدۇزدار بولادى. بواق جۇلدۇزدار كۈننە ن كچكە
ھام جارىغىن كۈندۇز تۇسىرە آلماي، تۈندە تۇسىرە دى. اۋيتكەنكى
كۈندۇز كۈننك جارىغى چېكېب كېتېب جۇلدۇزدار جارىغىن تۇسىرە
آلماي قالادى. تىبى جارىغىن تۇسىرمەك توگل اوزدە رى كورينە
آلمايدى .

» آى « چېر سىياقتى دو مالا ق نارسە. بواق چېردە ن
كچكە نە. كچكە نە ليگى چېرگە قاراغاندا ۵۰ - اېسە. ھام آى دا
چېر سىياقتى آينالې تۇرادى. آى جۇرگە ندە، كۈن باتسدا ن

كۈن چىققا قاراب ۲۱ كۈندە بۇرآينا لب چىغادى. اۈزىنىڭ
قازىغىنان دا ۲۱ قازلك دە بۇرآينا لب چىغادى. اونك اۈستىنە -
جېر مېن بۇرگە كۈندى دە آينا لادى. دە مېك، آى - اوزقازىغىن،
جېردى هام كۈندى آينا لادى .

آى چارقدى كۈننەن آلا دى. آل آيدك بۇرپسە -
جكچكە، بۇرپسە تولق كورينۇۋى - اۈزىنىڭ تۇراتن اورنن اوزگەر
تېب جۇرب تۇرۇۋىنان. اۈيتكەنى آى كۈن مېن جېردك اورتاسندا
تۇرغان ۋاقتدا، آيدك بۇرگە قاراغان بېتى قاراڭغى بولب، بىردك
كوزىمىزگە آى كورنەيدى. بۇل كورنەۋى دە جاڭا آيدك تۇۋارندا
بولادى. اېگە رچېرآى مېنەن كۈننك اورتاسندا تۇرسا، آيدك
جېرگە قاراغان بېتىنە كۈننك ساۋلە سى تۇسب آى بۇرگە تېگس كور
ينە دى. سونان كېين تولا - تولا بۇرى كورينە دى .

۲۵

آى مېن كۈننك توتىلۇۋى

سز دەردك چارقا يىگزد ا كۈلە نكە نك نە اېكەنن

بىلەن كۆز دەردە، اونىڭ ئېدەن بولاتتىن بىلەن چىقارغۇدار . .
سوندان سۇزىدە رەگە اېڭ آۋەل كۈلەنكە تۇۋرالى بىر ئۇسۇل -

بىلدىر بىر اوتەين :

سۇزىدە رتۇندە شام چاغى قويلغان ئاۋى اچىدە جورىدە كۆز -

دەر ، دۇۋالدا اۋزىدە رېڭسىياقتى قاراڭدا بىر اېڭىچى بىر نارسە

جورەدى ، اول نارسە نىڭ نە اېڭەن بىلە سۇزىدە رە ؟

- بىلە مىز .

- نە ؟

- كۈلەنكە .

- اولاي بولسا ، كۈلەنكە نىڭ ئېدەن بولاتتىن بىلە سۇزىدە رە ؟

- جوق .

- اېندە چە مناۋ : جانغان شامنىڭ چارىغى ، بولمە دەگى دۇۋالى

چارق قىلدى . هام سول ۋاقت دۇۋال مېنەن شامنىڭ آراسىدا

تۇرساڭىز ، شام چارىغىنىڭ اولىسى سۇزىدە اۋستىڭزگە تۇسۇپ

كېۋە كۆزدەن بارىپ سۇزۇرغان دۇۋالغا جېتەلمايدى . سۇزىدە

دندان شامنىڭ سۇزۇسا لاماغان اورنىغا چارىغى تۇسۇپ ، تاسا

لاغان اورنغا سۇزىڭ كۈلە نكە كۆز تۈسە دى . سونىڭ اۈچىن دە
 شامنىڭ كۈلە نكە سى بولغان سىياقتى كۈن مېن آيدىڭ دا كۈلە نكە
 سى بولادى . اېگە ركۈن ياكى آى مېنەن جېردىڭ آرا سىنا تاسا .
 بولغاندا بى نارسە كرسە ، اول ۋاقتدا كۈن نىڭ جارق نورلارى
 جېرگە تۈسبەى ، تاسا بولغان ، آراغا تۈسكەن نارسە نىڭ كۈلە
 نكە شى غا ئا كېلىب جېرگە تۈسە دى .

- سېندە ركوردىڭ دەرمە ؟ جوق با ؟ كۈن مېن آيدىڭ قاراڭ .
 غىلانىب تۇتلغانن ؟

- جوق .

- آى تۇتلغاندا اېڭ باستاب ، آيدىڭ چېتىنەن بۇرۇنغا نا
 قارا تاپ پايدا بولادى . اول تاپ ، اولغا يا - اولغا يا بارب
 آيدى سولاي مېن كەرسە تەبەيدى . آرتىنان بۇرۇن ۋاقتا ونىڭ
 سونىڭ آى جاڭادان كۆرىنىب با ياغى قالىپنا كېلە باستايدى . بۇنىڭ
 بۇلای بولۇون - « آى تۇتلىدى » دەيدى . [قارا ، سۇۋرەت ۲۲]

اېندى كۈندە اوسى سىياقتى تۇتىلادى . براق كۈن

بۇرەن قاراڭغىلانىب بۇتن جېرجوزن آلدە نېندەى قورقۇچدى

بوتۇرلى قاراڭغىلىق قابتايدى. بۇل قاپتاغان قاراڭغىلىقدان كېيى

ۋاقت خايواندار تور قىسىپ

سىرلار موڭگىرە ب، اوڭگىرە

باقيرب اوپلە رىنە قايتا باستا.

يدى. تىبى كۆن توتىلوۋدۇك

نە اپكە ن - نېدە ن بولاتىن

بلەگە ن آدامدار بىردە ن

قاراڭغىلىق تۈسكە ن كورب،

مېزگاسز جۇلدۇزدار جارقىر

باستاغان سوك اۋرە يلە

قاقتى تور قىسادى. نادانلىق

سۆرەت ۴۲ آيدۇك توتىلوۋى . سېبە بىتى مۇنى بۇر خۇدايدىك

جىبەرگەن آفاتى « دەپ دە تۈسىنە تىندە ربار . سوندىقدان

مۇنى اولكەن بۇر بالەگە اپسە بىتە ب سوغس چىغۇۋىنا، اوبا سياقتى

تور قىنچىتى، جۇقبالى آو رۇولاردىك كۈبە يۇۋىنە جورىدى .

خۇدايى مال آيتىب، مال سويىب آلەگكە تۈسەدى .

كۈن مېن آيدىك تۇتيلۇوى، آدامدار مېن خاينۇد.
 داردى ^{الاجا} مان قورۇ بىچتققا تۇسرگەن. ماسەلەن: ۱۸۸۰ نىچى
 جىل، ۱۶ نىچى دېگەن بىر ^{كىتاپتا} آي تۇتلغان. آي تۇتلغان سوك تاشكەنت
 قالا سىنىك آدامدارى، زورايفاي چىغارب، قوڭغىراقلار قاغىبا،
 قازان، چاينەك سىلدىراتب اوزدە رىچە آيدى جۇتۇوغا كېلگەن
 شائىتاندى قۇوغان. بۇل اسدە ر تاشكەنت خالقىنىك آي تۇتيلۇو
 دى نىدەن دېب بىلگەندە رىنە دالەل بولسا كېرەك.

قىمى خالقى: كوكدە آلدە نىدەن بۇرۇنارسە آي.
 مېنەن آلىب، اوزىنىك قارا كېۋدە سى مېن آيدىك نون بۇرگە زگە
 اويلايدى اېكەن. سول سېبەبى اولار، آي تۇتلغان قاتدا آيدى
 زوربالەدەن قۇتقارماق، اۇچىن بارا باندا قاغىبا سىرناي، كېرنە
 تارتادى اېكەن.

ھىنت خالقى بولسا، ترناغى اولكەن بۇنارسە، كۈنگە
 آيغا اۇمىتلىب چارىغىن قا بتايدى؛ آلىب چارچاغان سوك آلا
 آلماي كېتەدى دە آي آچىلادى، دېيدى اېكەن. مىنىكى خالقىداردىك
 آي مېن كۈن تۇتيلۇولارى تۇورالى كوز قاراسدارى. نادان،

اوقىماغان كىسى ، قاي چېرەدە آدا سبايدى . نۇغان ميسال اۇچىن
 مىنانى آيتاين : آيدىك جارق بۇر تۇندە بۇراپسەك سۇراچكەلى
 اوزە نكە كېلە دى . قاق سول فاقتا آى تۇتېلىتى . آيدىك بۇرەن
 تۇتېلۇون كورگەن آدامدار ، آيدىك نېدەن تۇتلفانن بېلەى
 آبدىراسب ساسقان . سول فاقت بىرە ولەرتۇرب :

« آيدى اېسەك جۇتب قويدى » دېگەن . مۇنى اېسىتى ساللااق
 بارلىق آدامدار داۋىرىغىب سۇراچ تۇرغان اېسەك دىك جا .
 نىنا كېلە دى . كېلىب اېسەك دى اۇستا با آلا دى دا اچندەگى آيدى
 آلامز دېب اېسەك دى سويىب چېك ، قارنن آقارادى دا تاستا .
 يدى . سونداغى اويلارى - « اېسەك آيدى سۇومېن بىرگە جۇتب
 جىبەردى » دېگەندىك . اونىك اوستىنە كۇن مېن آيدىك نۇتېلۇون
 ارمدا نۇوچىلار كۇب بولادى . بىراق بۇر اولاردى قويا تۇرب ،
 اېندى كۇن مېن آيدىك تۇتېلۇونىنا كېلەيك ؛ اوغان كېلە سىدە
 بۇرندا اۋنى جا قىسراق بۇلۇومىز اۇچىن بۇرتا جىبا جا سب
 قارايق ، اونىك اۇچىن دە بۇر جاندىرلغان شام مېنەن بۇرى اۋللكە
 بۇرى كچكەنە اېكى جۇمرچاق آغاچدى آلايق ، كچكەنە آغاچ

آى ايسە بىندە بولسەن ، اولكە ن آغاچ - چېرايسە بىندە بولسەن ،
 شام بولسا كۈن بولب تۇرسەن ؛ جۇمىرچا قىدك اولكە نى شام مېنە
 آى اورنىنا آلتان كچكە لە جۇمىرچا قىدك آرا لىغىنا تۇسسەن ،
 سول ۋاقت ما ناغى اولكە ن جۇمىرچا قىدك كۈلە نكە سى اوزىندە ي
 بولب آيغا تۇسە دى دە ، شامىنك جارىغى تۇسبە ي قالادى .
 مىنكى كۈن مېن آيدىك داتۇتلىۋى سول سىياقتى . آى جارقدى
 كۈننە ن آلا دى . سوندا قىدان آيغا كۈننىك ساۋلە سى تۇسبە ي ،
 چېردىك ، كۈلە نكە سى غانا تۇسە دى . بۇ نى ئۇن « آى تۇتلىدى »
 دېيىمىز . [قارا ، سۇرە ت ۴۲] اۋتىكە نى كۈننىك نۇرى چېردى كېسب
 اۋتتە ي ، چېردىك كۈلە نكە سى بارب آيغا تۇسكە ندىكە ن ئۇن
 « آى تۇتلىدى » قويايمىز . ا بگە رچېر مېنە ن شامىنك آراسىنا
 آى كرسە ، ئۇزاونى - « كۈن تۇتلىدى » دېيىمىز . [قارا ، سۇرە ت
 ۴۳ - ۴۴]

سۇرە ت ۴۳ كۈننىك تۇتلىۋى .

سۈيۈپ آيدىڭ كۈن مېنەن

چېردىڭ آراسىنا، چېر

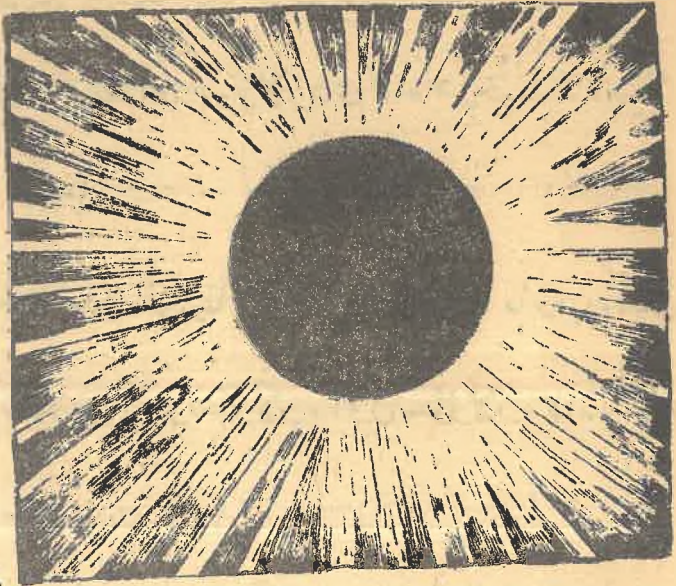
دىڭ كۈن مېنەن آيدىڭ

آراسىنا تۈسۈۈلەرى

«كۈن، آي تۇتلىدى»

بولادى. بۇل تۈتۈلۈرى

قاي كۈندە، قاي -

ساعاتدا، تېتى قاي سېنۇ،

سېكۈنتدە بولاتتىغى كۈن بۇرن ماۋم بولب تۈرىلادى. ھام

مۇنىڭ قاي چېرلەردە آچى، آيىقن كۈيۈنۈلەرى بەلگىلى بولادى.

اۋرىتكەنى مۇنى عالمدە رجا قسى آيىرىب، كۈن بۇرن ھا بارلاندىرىدى.

۲۶

مۇھىت تېگزەرى

بالالار! خارىتالاردىغى مناكوڭلەرلەنب كۈرۈلگەن

ئارسەلەردەك بارلىغى دا تېگىز بولادى ، بىراق تېگىزدەردى اېلىكە
 بولەمز: ئۇرى - اوچى ، قىيرى جوق ئۇتن قۇرغاقدى آينالبا جا -
 تقان زور سوۇلار ، اونداى سوۇلاردى - « مۇحيت » دېيدى .
 [قارا ، سوۇرە ت ۴۵]

اېلىنچىسى - قۇرغاقدەك اچىنە كىرپ بارب ، آلكى
 « مۇحيت دارغا قوسىلاتن زور سوۇلار ، اول سوۇلاردى « تېگىز »
 دېيدى . [قارا سوۇرە ت ۴۶]

مۇحيت تېگىزدەردى بېس تۇرلى آت بېن جۇرگىزىلەيدى
 ۱ - سول تۇسنىك مۇر مۇحيتى ، ۲ - اونىڭ تۇسنىك مۇر
 مۇحيتى ، ۳ - آتلاندا مۇحيتى ، ۴ - ھىنت مۇحيتى ، ۵ - زور مۇحيت .

۲۷

مۇحيت ھام تېگىز سوۇلارى

مۇحيت ھام تېگىز سوۇلارى - داريا ، اوزەن سوۇ -
 لارنىداى بولغايدى ، تۇزدى ، آشچى كېلەدى . سېبەبى ، تۇزنىڭ
 كۆپتىگى . اېلگە رۇبچىلەك تېگىز سوۇن آلب تازىسلفا نچا قاينا تىساق

چېلە كەڭ تۈبندە بۇرقادا قىلماقچى تۈز قالدۇرغۇغا مۇمكىن .

دېمەك : جۇز قادا تېگىز سۇلار يىنان اۇچ جارىم قادا ق .

[۳۱ قادا] تۈز تۈسە دى . بىراق كېيىن تېگىزدە رگە چېتىدە

كېلىپ قۇياقتىن سۇلار دىك كۆپتىكىنەن اوندى تېگىزدە ردىك

سۇلارى تۇشچى بولۇرغۇدا مۇمكىن .

بالتىق تېگىزنىڭ جۇز قادا سۇيىنىڭ اچىدە بۇر

قادان ارتقۇرۇق تۈز بولادى . جانا سول بالتىق تېگىزنىڭ يېنىكى

دېگەن قولتىغىداغى سۇ ، داريا ، اوزەن سۇلار يىنان ايرىماسى

جوق تۇشچى دېيدى . تېگىز سۇلارى باسقا سۇلاردان كۆي

كۆڭلەر كېلە دى . سېبەبى تۈزىنىڭ كۆپتىكى .

تېگىزدە ردىك كېيىن بۇر قۇرغاققا كىرىپ ، بۇيرەكتە نىب

تۇراتىن چېرلەردى بولادى : ارنى « قولتۇق » دېيدى . [قارا سۇرەت ۳۱]

[۳۲] اېكى تېگىزدى بۇر - بىرىنە قوسىب تۇراتىن قار ، اېنسىز بۇر سۇر

بولادى ، ارنى - « قلى » دېيدى . [قارا ، سۇرەت ۳۱]

اۇچ جايغى سۇر بولۇپ بۇر جايغى غانا قۇرغاققا تۇتاساقتىن

چېرلەردى دە بولادى ، ارنى - « توبەك » دېيدى . [قارا ، سۇرەت ۳۲]

تۈبە كەڭ قورغا ققا تۇتا سب قوسىلاتن تارچىرىنە -

« قاتنا » دېيدى . [قارا ، سۈرە ت ۵۰]

قورغا قداڭ تېڭزگە كىرىپ ، بۇيرەكتە نىب تۇراتن جېرلەرنە

« تۇمسق » دېيدى . [قارا ، سۈرە ت - ۵۱]

جانجاغى سۇۋمبەن قامالغان ، قورچالغان قورغا قدى

« آرال » دېيدى . [قارا سۈرە ت ۵۲]

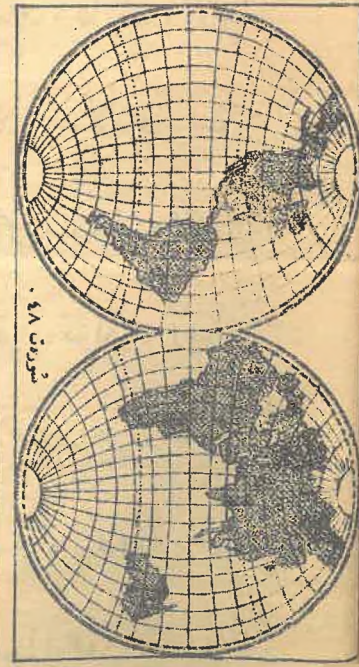
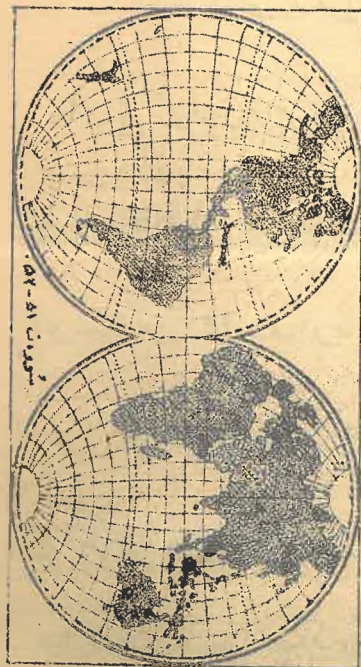
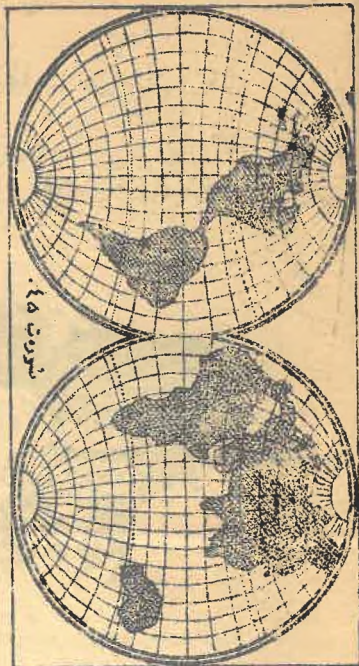
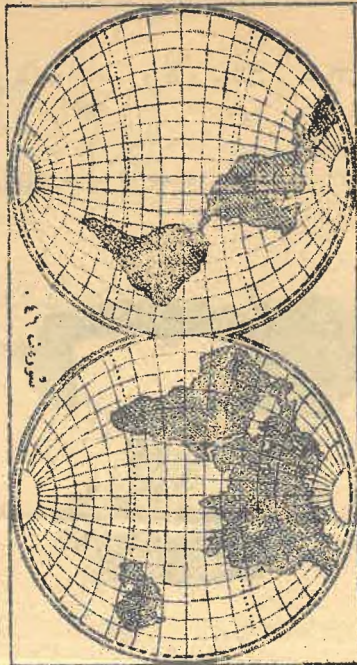
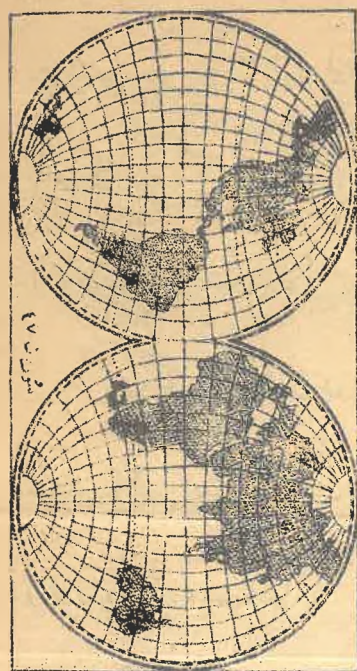
سول تۈستەك مۇز مۇجىتى نىڭ بومىندا بېتى جۇمىساق ، استى

قاتىبا جاتا تىن چالچىق بار ، اونى - « تۈندىرا » دېيدى . جانا سول ماڭاتىدار

دا اۆچىلىق بېن كاسىبا تىن « ساموئەد » دېيتىن خالقدار بولادى . [سۈرە ت ۵۳]

سۈرە ت ۵۳ ساموئەد ھام اۆى اچىدەرى .

اۇلاردىڭ اۇيىنىڭ ، اچكى جاغى آغاچ بولب سرتقى جاغى بۇغىنىڭ
تېرىسى مېن قاتالغان بولادى . اولاردىڭ آسيراغان بۇغىلارى
تاماق دە ، كىزدە ، اۇى دە ، تۇسە نىچ دە ، كورپە دە بولادى .

[قاراسۇورە ت ۵۴]

چاھ تىن كولىكى

بۇغى ياكى ايت بولادى .

[قارا، سۇورە ت ۵۴]

سۇورە ت ۵۴ سامويە دىڭ اۇى تۇرمىسى .

تۇردىرانىڭ تۇستىك جاغىدا قاراغاي ، قايىڭ ، آرچا
ياغىنى آغاچقىدا رىمېن تولغان ھارتۇرلى توغايلا بولادى . سۇ
يىراق جېرلەرنىدە كېنىد ، قاراغان ، آرچا سىياقتى سۇق جاقدار
اوسە تىن آغاچدا رىدا بولادى . توغايىدا قاسقىر ، تۈلكى ، آيۇۇ
سىياقتى خايواندار مېن ھارتۇرلى قۇسدار بولادى . بۇل جېرلەر
دە گى جۇرتدار ، اوزدە رىدە جېتىسە تىن نارسە لەردى ، باسقا
جاقدارغا ساتىب كېرەكتى آزدانن آلب تۇرادى .

تېگىز، مۇھىت سۇۋلارنىڭ قىمىلىدى

تېگىز، مۇھىت سۇۋلارنىڭ قىمىلى - تولقن، آغس، تولۇ

ھام سولۇۋلاردى تۇۋدىرادى .

قاتتى جېل سۇۋتقاندا تېگىز سۇۋلارنىڭ بوجىرلەرى

چامادان آساكوتە رېلب، اېكېچى جېرلەرى تۇمەندە يىتىن «تولقن»

دېدى . تولقننىڭ اولكەن كېچىلىگى تېگىز بېن جېلدك اولكەن كېچىلى -

گىنە قاراي بولادى .

جېلكە قاراي تۇرلى آغسدار تۇۋادى .

جېل اوزجونىنە قاراي آۋەلى سۇۋدك بېتىكى قاباتن،

كېين الفى - الفى بوجون مېن تىنبا سىدات سوغىب تۇراتن جېلدە

نېچە جۇزۇمك جلدان سوڭ قادمگىدەى تىگىز، مۇھىت سۇۋ

لارنداداريا سىاقتاىب آغس تۇۋدىرادى . آغسدار اېكى تۇرلى

بولادى : كىندك چېگبە روڭ ماڭا يىنان كېلگەن آغس استى -

بولب . اېندە رەن كېلگەن آغسدار سۇۋق بولادى .

آغسەردەك كلىماتكە زور تاثيرى بولادى .

ابك فايدالى، آتاقلى جلى آغس - «كالشروم» . كالشروم

آميريكانىڭ مېكسىكا دېتت قولىتىغىنان باستالب ئېرپولەكى ئېرپولە

نىڭ اوڭ جىلكە ليگىنە چىيىن كېلب آچە يندە آدام بالاسى ترچىلك

قۇرب جۇرە آلماتىن ۵۰° - ۶۰° گرادۇس سول تۇستىك جۇمردا

گالستىرومنىڭ جلى آغىسى كېلە تىندكە ن اوسمىدكە ر اوسىپ

جۇرت دېقانىچىلىق استە ب اوتر .

گالشروم آغىنىڭ استقىدىغى تىلىزى چە ۳۰

آل اېندى آغىنىڭ جلد امدىغى - ابدل [تۈزۈلگەن] داۋاسىنىڭ

سۇيىنىڭ آغىسىداى .

اۇلۇغ آتلانداھام ھىندىستان موحىتىدارن آلب

جاتقان كورو سيۇۇ دېگەن اېلنچى جلى آغس بار .

كورو سيۇونىڭ ئېرپولەكى آزايا نىڭ كۇن چىيىنىنا كېلب

جا پۇنيا ماملەكەتنىڭ جانن جالاب اوتەدى .

سۇوق آغسەردەك اچىندە ابك زورى «لوبرادور»

آغىسى . تېكز سۇۇلارى الفىي ئېرقالېدا تۇرمايدى، كۇنىنە اېكى

В спецфонд / 123-28
за

91
T-518

Начальная география
(на киргизском яз.)